

Το πρώτο βήμα

Είχαμε μάθημα ορθοφωνίας. Ο Σάββας ήταν όρθιος κι έβγαζε ήχους από το στόμα του, στρογγυλεύοντας τα χείλη του: μο μου με μι μα. Ο κύριος Ροντήρης ακουμπούσε τότε πότε το χέρι του πάνω στο στομάχι του Σάββα για να ελέγχει την αναπνοή του. Ο Σάββας έχει πατέρα φούρναρη κι είναι παχύς παχύς κι όταν σηκώνεται στο μάθημα όλοι τον κάνουμε χάζι. Εγώ πιο πολύ απ' όλους. Όμως εκείνος δε θυμώνει ποτέ μαζί μου, γιατί ξέρει πως μέσα στην καρδιά μου έχει μια θέση ξεχωριστή. Φυσάει και ξεφυσάει τα σύμφωνα και τα φωνήεντα και μου θυμίζει την ατμομηχανή που παίζαμε σαν ήμασταν παιδιά: φο φου φε φι φα...

– Μεγάλη αναπνοή, όχι κοφτή, φώναξε ο κύριος Ροντήρης.

Γέλασα κι ακούστηκε το γέλιο μου.

Ο κύριος Ροντήρης γύρισε και με κοίταξε θυμωμένος.

– Μπορώ να μάθω γιατί γελάς;

Ο Σάββας είχε σωπάσει, όμως κρατούσε το στόμα του στρογγυλεμένο, έτοιμο να συνεχίσει τα μπομπουμπεμπιμπά του.

Γέλασα πάλι.

Ο κύριος Ροντήρης παράτησε το Σάββα και με πλησίασε.

– Άκουσε, Ζωή, τον τελευταίο καιρό έχεις πάρει πολύ

θάρος. Στο μάθημα θέλω να είστε όλοι πολύ προσεκτικοί.

Με αγριοκοίταξε:

– Πολύ αλλιώτικη ήσουν όταν πρωτόρθες, σεμνή και υπάκουη. Τελευταία πήραν αέρα τα μυαλά σου. Να μη σε ξανακούσω να γελάς.

Σήκωσε το χέρι του, τάχατες πως θα μου 'δινε σκαμπίλι. Δε σκιάχτηκα. Τον κοίταξα ίσια στα μάτια και του χαμογέλασα.

– Γιατί χαμογελάς, αναιδεσπάτη;

– Γιατί είμαι ευχαριστημένη, του απάντησα.

Όλοι γέλασαν μέσα στην τάξη. Ο κύριος Ροντήρης κατέβασε το χέρι του, κάτι μούγκρισε και ξαναγύρισε στο Σάββα.

– Ας συνεχίσουμε, είπε με την αυστηρή του φωνή, αλλά τα μάτια του, το στόμα του, η μύτη του χαμογελούσαν κι εγώ ήξερα γιατί χαμογελούσαν.

Ήμουνα το «φωτεινό παράδειγμα» του ορθοφωνικού του συστήματος και καμάρωνε για μένα. Πολλές φορές, μπροστά μου, έλεγε στους ηθοποιούς του, που μπαινόβγαιναν στη σχολή: «Μάλιστα, κύριοι και κυρίες, σε δεκαπέντε μέρες έμαθα στη Ζωή να λέει το ρο ελληνικά. Δεν υπάρχει ελάττωμα, φωνής ή προφοράς, που να μη διορθώνεται. Χρειάζεται σύστημα και θέληση. Έχω το σύστημα και η Ζωή τη θέληση. Ιδού το φωτεινό παράδειγμα! Ζωή, πες μας την Κλυταιμνήστρα για να σ' ακούσουν όλοι». Εγώ άρχιζα αμέσως το ρόλο μου με το καινούριο κελαρυστό ρο μου και τα μάτια του κυρίου Ροντήρη έλαμπαν από χαρά.

Στις αρχές, ο πατέρας δεν ήθελε ούτε ν' ακούσει τη λέξη «θέατρο». «Όταν θα πεθάνω, κάνε ό,τι θέλεις, όσο θα ζω δε θα πατήσεις το πόδι σου σε δραματική σχολή. Τελεία

και παύλα και, σε παρακαλώ, Έμμα, φτάνει να συνωμο-
τείς με τις κόρες σου, πίσω από την πλάτη μου». Η καημέ-
νη η μητέρα, ούτε τη λέξη «συνωμοτώ» ξέρει και ποτέ, μα
ποτέ, δε συνωμότησε μαζί μας εναντίον του πατέρα. Τις
πιο πολλές φορές σωπαίνει, μόνο καμιά φορά λέει με την
ήρεμη φωνή της: «Σωκράτη, άλλη γενιά, άλλες ιδέες. Άσε
τα παιδιά να τραβήξουν το δρόμο τους, ίσως να γίνουν πιο
ευτυχισμένα από μας». Κι ο πατέρας τότε, γίνεται έξω
φρενών μαζί της.

Λοιπόν κι εγώ, χωρίς να πω κουβέντα στους γονείς μου
—μόνο η Ειρήνη ήταν στο κόλπο— έβαλα τα καλά μου και
παρουσιάστηκα τρέμοντας, μπροστά στον κύριο Ροντήρη,
γιατί μου είχε πει πόσο φοβερός και τρομερός ήταν!

— Σας παρακαλώ, αφήστε με να πετύχω στις εξετάσεις
σας. Κρατήστε με δοκιμαστικά, κι αν δεν κάνω για το θέα-
τρο, διώξτε με. Σας παρακαλώ, σας παρακαλώ, σας παρα-
καλώ...

Του είπα κάμποσα σας παρακαλώ κι ύστερα έμπηξα τα
κλάματα.

Με κοίταξε μ' ένα ύφος κοροϊδευτικό.

— Μα γιατί κλαις προκαταβολικά; Άντε μπρος, άρχισε!
Δεν καταλάβαινα τι μου έλεγε. Ν' αρχίσω τι;

Τον κοίταζα βουβή και τρέχανε τα δάκρυά μου.

— Άρχισε, σου λέω. Παίξε μου ένα ρόλο. Τι ξέρεις;

Ρόλο; Ποιο ρόλο; Μ' έπιασε πανικός. Έτσι, στα καλά
καθούμενα; Εγώ είχα πάει για να τον παρακαλέσω, για να
του εξηγήσω...

— Μα δεν ξέρω τίποτε... δεν ήξερα πως έπρεπε να ξέ-
ρω..., του είπα τραυλίζοντας.

— Και η αφεντιά σου μου θέλει θέατρο!

Η βροντερή του φωνή χτυπούσε πάνω στα ντουβάρια

του γραφείου κι ύστερα ερχόταν καταπάνω μου και με βαρύνει.

– Στο σχολειό δε σου έμαθαν ποιήματα;

Ποιήματα;

– Και βέβαια ξέρω πολλά... Το «Λάκριμε ρέρουμ», τη «Λήθη» του Πορφύρα...

– Αγράμματα, δεν είναι του Πορφύρα αλλά του Μαβίλη κι επιπλέον μιλάς με το ρο το γαλλικό, τι σόι Ελληνίδα είσαι; Άντε, πες το ποίημά σου να τελειώνουμε.

*Άμοιγη, το σπιτάκι μας εστοίχειωσε από την ομορφιά
σου τη θλιμμένη,
στις πόγτες, στους τοίχους, στα παγάθυνα
από την ομορφιά σου κάτι μένει...*

ψιθύρισα με ξεψυχισμένη φωνή.

– Δε μένει τίποτε, ούρλιαξε ο κύριος Ροντήρης. Έχεις φωνή, παιδί μου, ή την κατάπιες;

Θυμάμαι εκείνη τη στιγμή κι όσο ζω ποτέ δε θα την ξεχάσω. Αν βρισκόμουν μπροστά σ' έναν γκρεμό θα 'πεφτα να τσακιστώ, τέτοια ήταν η απελπισία που με πλάκωνε.

Με λυπήθηκε ο κύριος Ροντήρης και μαλάκωσε τη φωνή του:

– Έλα, ηρέμησε, παιδί μου. Θέλω, όσο μπορείς πιο δυνατά, να μου απαγγείλεις τον Εθνικό μας ύμνο. Δυνατά όμως, ακούς;

Πήρα μια βαθιά ανάσα κι άρχισα να φωνάζω, όπως φώναζα τα καλοκαίρια, στις εξοχές μας, στην Αίγινα, στο Καβούρι, στη Νέα Μάκρη, όταν μάζευα τριγύρω μου τα χωριατόπαιδα και τους έπαιζα το θέατρό μου.

Σε γνωρίζω από την κόψη του σπαθιού την τρομερή
Σε γνωρίζω από την όψη που με βια μετράει τη γη
Απ' τα κόκαλα βγαλμένη των Ελλήνων τα ιερά
Και σαν πγώτα αντγειωμένη, χαίγε, ω χαίγε Λευτεριά.

Ήμουν σαν μεθυσμένη. Νόμιζα πως ξαφνικά είχα ψηλώσει, πως ήμουν η ίδια η Λευτεριά, με χλαμύδα και κοντάρι, κι ο κύριος Ροντήρης είχε γίνει ο πιο καλός δάσκαλος του κόσμου. Ούρλιαξα τον ύμνο και μέσα στη φωνή μου είχα βάλει όλη μου τη λαχτάρα για το θέατρο. Κι αν είχα λαχτάρα! Από μικρή έλεγα: Εγώ θα γίνω ηθοποιός!

Λαχανιασμένη, λες και είχα τρέξει τα εκατό, σταμάτησα στους πρώτους στίχους κι έκλεισα τα μάτια για να μη δω την έκφραση του μεγάλου δάσκαλου. Άκουσα τη φωνή του:

– Εντάξει, θα σε κρατήσω δοκιμαστικά. Θα πρέπει όμως να σου μάθω να λες το ρο σωστά, ελληνικά, και να πάρεις την Κλυταιμνήστρα, εκεί που λέει στην Ηλέκτρα: «Απολυμένη καθώς βλέπω πάλι μου στρέφεσαι...», να τη μάθεις απέξω και να 'ρθεις μεθαύριο στο μάθημα.

Έβαλα τα κλάματα.

Φουρκίστηκε ο κύριος Ροντήρης.

– Τι είναι πάλι, γιατί κλαις;

– Κι ο πατέρας μου, που δε μ' αφήνει;

Τότε ο κύριος Ροντήρης κάλεσε τον πατέρα μου στη σχολή και του μίλησε.

«Κύριε καθηγητά, αφήστε την κόρη σας, δοκιμαστικά, να παρακολουθήσει τα μαθήματα. Έχει ωραία και δυνατή φωνή για τραγωδία. Η τραγωδία, ξέρετε, είναι η πιο ευγενική έκφραση του θεάτρου και τώρα που είναι πόλεμος και οι καιροί αβέβαιοι, καλύτερα να βρίσκεται η κόρη σας

σε μια σοβαρή σχολή σαν τη δική μου, παρό να τρέχει πέ-
ρα δώθε, να μπλεχτεί σε καμιά αντίσταση και να έχετε άλ-
λες στενοχώριες. Επίσης στους μαθητές των δραματικών
σχολών δίνουν καθημερινά συσσίτιο».

Ας λέμε τα πράγματα παστροικά. Ούτε η αξιοπρεπής και
σοβαρή εμφάνιση του κυρίου Ροντήρη, ούτε η τραγωδία,
η πιο ευγενική έκφραση του θεάτρου, έπεισαν τον πατέρα.
Δύο μαγικές λέξεις έκαναν το θαύμα τους: Αντίσταση και
Συσσίτιο. Την αντίσταση τη φοβάται, το συσσίτιο το θέλει.
Γι' αυτόν, η σχολή έγινε ξαφνικά σίγουρο καταφύγιο. Εκεί
μέσα θα 'βρισκα τροφή κι ασφάλεια. Απορροφημένη από
τους ρόλους μου δε θ' άκουγα τους έξαλλους κι απερίσκε-
πτους νέους που είχαν αρχίσει να φωνάζουν επικίνδυνα:
*Όλοι ας κατεβούμε στον αγώνα για τη Λευτεριά. Ο κύριος
Ροντήρης είχε δίκιο.*

Το βράδυ στο τραπέζι, ο πατέρας, αφού έβηξε και ξα-
νάβηξε, μου είπε μ' ένα ύφος κάπως αδιάφορο:

– Ας είναι, πήγαινε στη δραματική σχολή, έτσι για να
μάθεις τις ελληνικές τραγωδίες, αλλά φρόντισε αμέσως να
βγάλεις δελτίο για το συσσίτιο.

Κι άλλαξε αμέσως κουβέντα:

– Ένας μαθητής μου, Έμμα, μου έταξε έναν τενεκέ
λάδι. Θα πάει αυτές τις μέρες στην Καλαμάτα. Φροντίζει
να βγάλει άδεια για το ταξίδι.

Εγώ δεν κρατιόμουν. Καταβρόχθιζα τις πατάτες μου
και κοιτούσα την Ειρήνη. Με κοιτούσε κι αυτή μ' εκείνο
το ύφος της: «πάλι τα κατάφερες», και βιαζόμουν να ση-
κώσω το τραπέζι, να πάμε στην κάμαρά μας να τα πούμε.
Κι αν είχαμε δα να πούμε! Δηλαδή να πω...

Την άλλη μέρα ξύπνησα από τα χαράματα κι άρχισα να

κόβω βόλτες στο δωμάτιο αποστηθίζοντας την Κλυται-
μνήστρα:

*Απολυμένη καθώς βλέπω πάλι μας στρέφεις
γιατί δεν είναι εδώ ο Αίγισθος που σε συγκρατούσε πά-
ντα*

να μην ντροπιάζεις κι έξω τους δικούς σου.

Τώρα που εκείνος λείπει δεν ψηφάς καθόλου εμένα.

Όταν έμαθα απόξω κι ανακατωτά όλο το υβρεολόγιο
της κακούργας μάνας, παρουσιάστηκα στο μάθημα του
κυρίου Ροντήρη.

Η σχολή του είναι στην οδό Μαυροματαίων, απέναντι
από το άλσος του πεδίου του Άρεως. Στεγάζεται σ' ένα
μεγάλο δίπατο αρχοντικό, με μαρμαρίνες σκάλες και ψη-
λοτάβανες αίθουσες. Το πρωί, το χτίριο αυτό είναι ιδιωτι-
κό σχολείο: Δημοτικό και Γυμνάσιο. Τ' απόγευμα, γίνεται
δραματική σχολή.

Στην τάξη είμαστε καμιά δεκαπενταριά σπουδαστές.

Στο πρώτο διάλειμμα μαζεύτηκαν όλοι γύρω μου. Με
είχαν ακούσει τις προάλλες που ούρλιαξα μέσα στο γρα-
φείο του κυρίου Ροντήρη τον Εθνικό μας ύμνο με το ρο-
μον. Άρχισαν να με ρωτάνε για το ένα και για τ' άλλο κι
εγώ απαντούσα με μεγάλη προθυμία γιατί ήθελα, αμέσως,
εκείνη τη στιγμή, να τους κάνω όλους φίλους μου. Τους
μίλησα για την Ειρήνη, για τον πατέρα μου, που είχε δικό
του σχολείο, για τη Γαλλίδα μητέρα μου —όποτε κατάλα-
βαν γιατί μιλούσα με ρο—, για τις φίλες μου, δεν άφησα
τίποτε κρυφό. Ήμουν ευτυχισμένη που βρισκόμουν ανά-
μεσά τους και στη δραματική σχολή. Σκεφτόμουν πως επι-
τέλους έκανα το πρώτο βήμα πάνω στο δρόμο του θεάτρου
και της Δόξας:

Όταν τέλειωσε το μάθημα, ο Σάββας με πλησίασε:

– Κατά πού πηγαίνεις;

– Προς την Κυψέλη, σπίτι μου, του είπα.

– Κοίτα τι σύμπτωση. Είναι ο δρόμος μου! Θέλεις να φύγουμε μαζί;

Φυσικά δέχτηκα με πολλή χαρά.

Για λίγη ώρα περπατήσαμε σιωπηλοί κι ύστερα ο Σάββας κοντοστάθηκε και μου είπε κομπιαστά:

– Ξέρεις, Ζωή, σε ξέρω... δηλαδή όχι εσένα, θέλω να πω... ο αδερφός μου, που πάει στο πανεπιστήμιο, είναι φίλος της αδερφής σου, της Ειρήνης. Θέλω να σου κάνω μια πρόταση πολύ σοβαρή. Σκέψου καλά πριν απαντήσεις.

Γύρισα και τον κοίταξα σαστισμένη. Μου πέρασε σαν αστραπή η παράλογη σκέψη πως ο χοντρός συμμαθητής μου, με τα κατάμαυρα μαλλιά και το ολοστρόγγυλο πρόσωπο, ήθελε έτσι, στη μέση του δρόμου, χωρίς να με ξέρει, να μου κάνει πρόταση γάμου! Τρελός ήταν στα σίγουρα. Για να τον προλάβω του είπα:

– Μα γιατί βιάζεσαι τόσο πολύ; Άσε, μια άλλη μέρα, έχουμε όλο το χειμώνα για κουβέντες...

Η έκφραση του Σάββα ήταν πολύ σοβαρή κι αποφασιστική.

– Όχι, Ζωή. Η πρόταση που έχω να σου κάνω βιάζει. Δε μας παίρνει ο χρόνος. Θέλεις να δουλέψεις μαζί μας στην αντίσταση;

Ολόκληρη σφηνώθηκα στη γη. Δε θυμάμαι τι σκέφτηκα. Τα χείλη μου από μόνα τους απάντησαν αμέσως:

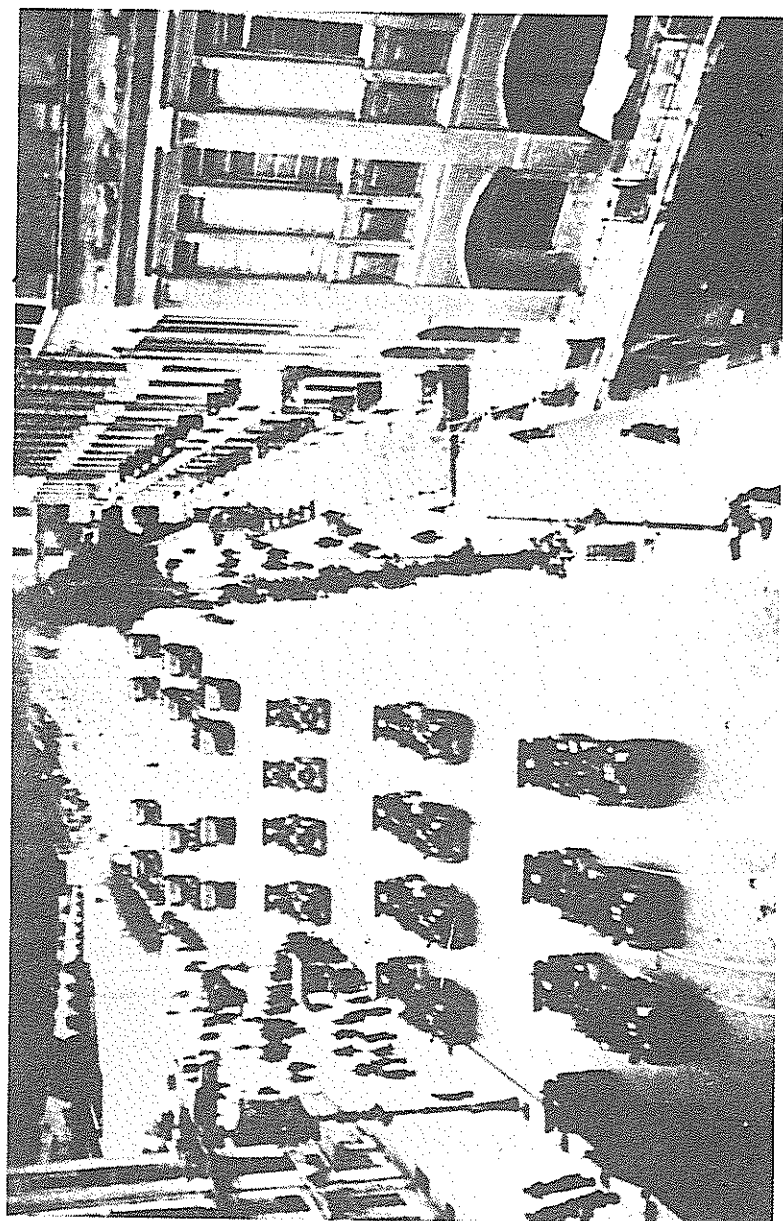
– Ναι, θέλω.

Εκείνη τη στιγμή δεν ήξερα ακόμα πως το πόδι μου έκανε το πρώτο βήμα πάνω στο δρόμο της λευτεριάς.

Ο Μάγκας

Από την αρχή του πολέμου, δηλαδή από τον Απρίλη που μπήκανε οι Ιταλοί κι οι Γερμανοί στην Αθήνα, έχω χάσει πέντε οκάδες. Ζυγίστηκα στο φαρμακείο μας και το ξέρω. Άλλωστε φαίνεται. Πλέω μέσα στα ρούχα μου. Όταν η Ειρήνη είναι στα κέφια της, μου λέει, πάρε μολύβι και χαρτί και γράφε: κρέας, βούτυρο, μανάβης, χασάπης, γάλα, σαντιγί, σοκολάτα, ζάχαρη, ζαχαροπλάστης, φρούτα, σταρένιο ψωμί, μέλι, μπας και ξεχάσουμε τις λέξεις κι όταν ξαναβγούν στη φόρα δεν ξέρουμε τι σημαίνουν. Γελάω.

Στις αρχές η πείνα ήταν διασκεδαστική. Καθόμουν με τις ώρες, όρθια, στην ουρά της οδού Βερανζέρου και περιμένα με τους φίλους να 'ρθει η σειρά μου. Βαστάμε όλοι μας ένα τενεκεδάκι και μας το γεμίζουν τότε με φασόλια, τότε με ρεβίθια, τότε με κοφτό μακαρονάκι. Τις πιο πολλές φορές δε ρίχνουν ούτε μια σταγόνα λάδι. Δε μ' ένοιαζε και τόσο γιατί, πριν απ' όλα, χαιρόμουνα την παρέα. Τρώγαμε όρθιοι τη μερίδα μας και κουβεντιάζαμε τα δικά μας, για τους ρόλους μας, για τις σχολές γενικά, αλλά πιο πολύ για τους Ιταλογερμανούς και τον πόλεμο. Όταν βλέπαμε κανένα «καινούριο» πρόσωπο συμπαθητικό, ρίχναμε με τρόπο τ' αγκίστρι μας. Λόγου χάρη, τον ρωτούσαμε: «Δεν έρχεσαι μαζί μας απόψε; Έχουμε δουλειά». «Δουλειά; Τι δουλειά;» «Για την αντίσταση» του απα-



Τα μηχανοκίνητα των Γερμανών κατεβαίνουν προς την οδό Πανεπιστημίου

ντούσαμε. Οι περισσότεροι δέχονταν με χαρά και η οργάνωσή μας φούντωνε.

Όμως, όσο περνούσανε οι μέρες, όλο και τρέμανε πιο πολύ τα πόδια μου. Ήταν φορές που ζαλιζόμουν, τόσες ώρες όρθια κι όλο τα ίδια και τα ίδια, άνοστα και νερόβραστα κι ας μας έβαζαν καμιά παραπανίσια κουταλιά όταν τύχαινε να υπάρχει περίσσεμα.

Συχνά, ύστερα από το όρθιο γεύμα, με το άδειο τενεκεδάκι μου, πήγαινα στο σπίτι της Αθηνάς. Μια δυο φορές έτυχε να φτάσω νωρίς, την ώρα που έτρωγαν.

Η κυρία Βασιλείου στρώνει τραπεζομάντιλο, όπως κάναμε κι εμείς πριν από τον πόλεμο.

Πριν από μέρες, χτύπησα το κουδούνι τους και το χέρι μου έτρεμε. Είχα φάει τα φασόλια μου, όμως το στομάχι μου ήταν άδειο, λες κι είχα καταπιεί αέρα.

Ο Μάγκας, ο σκύλος της Αθηνάς, ένας αλήτης που τον περιμαζέψανε από το δρόμο, μόλις με μυρίστηκε, άρχισε τα γαβγίσματα. Όταν είναι στις κακές του, δαγκώνει και τον φοβάμαι. Η Αθηνά κοίταξε από το παραθυράκι της εξώπορτας, με είδε κι ήρθε να μου ανοίξει.

— Ήσυχα, Μάγκα, φρόνιμος. Πώς είσαι έτσι; με ρώτησε, όταν με είδε από κοντά.

— Τι πώς είμαι;

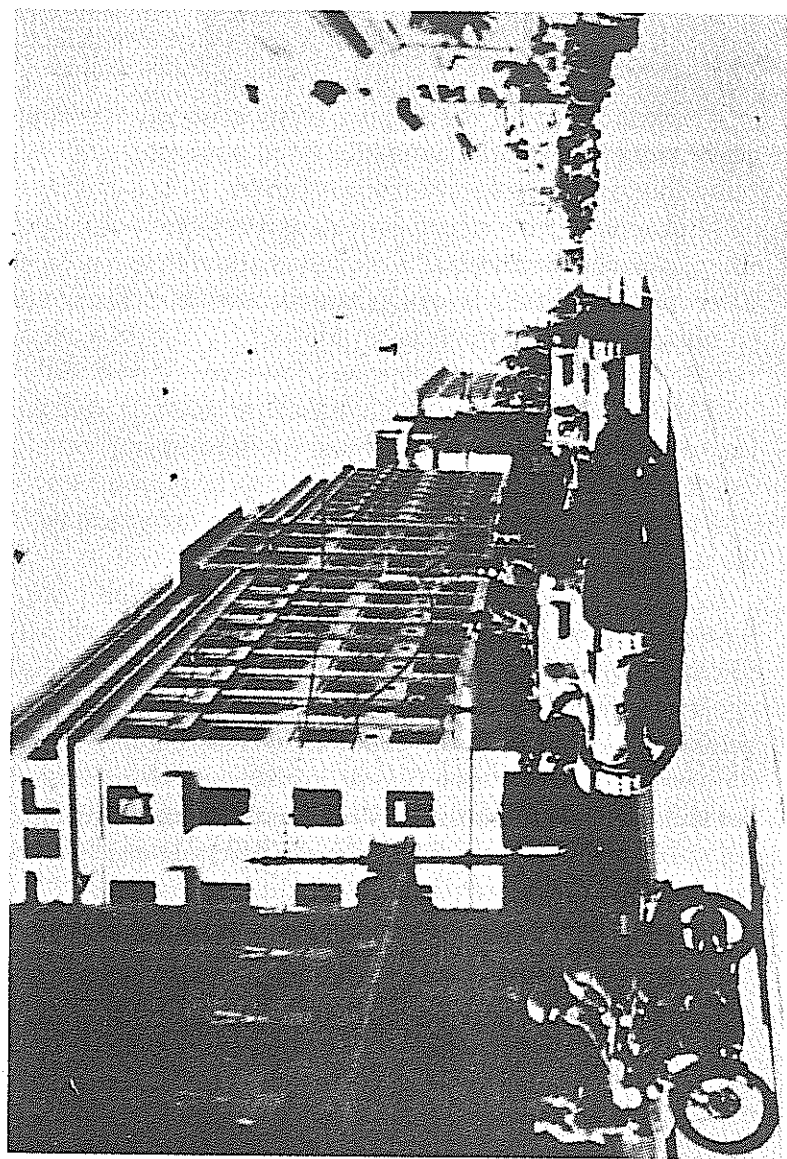
— Το χάλι σου έχεις, έλα μέσα...

Τους βρήκα πάλι να τρώνε και ζαλίστηκα.

Η μάνα της Αθηνάς με κατάλαβε αμέσως.

— Κακομοίρα μου, κάθισε να φας λιγουλάκι να συνέλθεις. Ερείπιο είσαι!

Με πείραξαν τα λόγια της. Κάτι πήγα να πω, πως έφαγα, πως δεν πεινώ... Δεν πρόλαβα. Μου έβαλε μπροστά μου ένα πιάτο με πατάτες κι ένα μεγαλούτσικο κομμάτι



Τα τανκς των Γερμανών ανεβαίνουν την οδό Πανεπιστημίου

κρέας. Κρέας έχω να φάω μήνες. Άρχισα να τρώω βιαστικά, χωρίς να μιλώ.

– Από πότε έχεις να φας; με ρώτησε με την απότομη φωνή της η κυρία Βασιλείου.

– Πριν από λίγο έφαγα, της απάντησα.

Ντρεπόμουν που είχα φάει και ξανάτρωγα το φαγητό τους, αλλά δε γινόταν να πω ψέματα. Η Αθηνά τα ξέρει όλα, για τη δραματική σχολή, για το συσσίτιο. Ήταν και το άδειο, λερωμένο τενεκεδάκι μου...

– Τι έφαγες; με ξαναρώτησε η μάνα της Αθηνάς.

– Μακαρονάκι. (Είχα φάει φασόλια, αλλά εκείνη τη στιγμή το μακαρονάκι μου φάνηκε πιο αξιόλογο.)

– Σκέτο;

– Ούτε λάδι δε ρίχνουν μέσα, είπε με αγανάχτηση η Αθηνά.

– Το μεσημέρι δεν τρως τίποτε άλλο, κακομοίρα μου;

Φουρκίστηκα. Τι να της πω; Πως ο πατέρας μου, κοτζάμ καθηγητής της Ανωτάτης Εμπορικής, και με δικό του σχολείο, δεν είχε λεφτά ν' αγοράσει τρόφιμα και πως τριγυρνούσε όλη την ημέρα μ' ένα άδειο δίχτυ; Ήταν ο μόνος από τους πατεράδες που δεν τα κατάφερνε. Η μητέρα αναγκαζόταν κάθε τόσο και ξεπουλούσε τα πράματά μας: τις καλές κουβέρτες, τα βάζα μας, το βραχιόλι της, για να 'χουμε λίγο λάδι στο σπίτι ή αραιά και πού καμιά κονσέρβα κρέας.

Ντρεπόμουν έτσι που με κοίταζε η κυρία Βασιλείου. Ήθελα να σηκωθώ και να φύγω, ή να μπήξω τα κλάματα ή να πω ψέματα, πως σήμερα ΕΤΥΧΕ και πεινούσα, πως τις άλλες μέρες στρώνουμε και μεις τραπεζομάντιλο, πως η μητέρα μαγειρεύει...

Η Αθηνά σηκώθηκε.

– Πάμε στο δωμάτιό μου να σου δείξω κάτι.

Έτρεξα από πίσω της. Μόλις βρεθήκαμε μόνες, με κατσάδιασε.

– Πάλι τα ίδια; Συνεχίζεις τις ψωροπερηφάνιες σου; Γιατί δε λες πως πεινάς, να 'ρχεσαι να τρως τα μεσημέρια; Πόσες φορές πρέπει να σου το πω;

– Αν πεις τέτοια κουβέντα στη μάνα σου, δε θα ξαναπατήσω το πόδι μου στο σπίτι σου κι ούτε θα σου ξαναμιλήσω. Ακούς;

Τώρα είχα φουρκιστεί με την Αθηνά. Δεν ήταν η πρώτη φορά που τσακωνόμουνα μαζί της για τον ίδιο λόγο. Ισχυρίζεται πως η στάση μου είναι «μικροαστική», πως οι καινούριες μου ιδέες είναι κολοκύθια με τη ρίγανη, πως κρατάω τις προπολεμικές αντιλήψεις μου, όπως τότε που δεν πήγα στα γενέθλια της Λέλας γιατί δεν είχα κι εγώ καινούριο βελούδινο φουστάνι με δαντελένιο γιακαδάκι.

– Σε τι άλλαξες; Ίδια και χειρότερη. Ο κόσμος χάνεται κι εσύ το βιολί σου. Εμείς έχουμε ακόμα και τρώμε, εσείς δεν έχετε...

– Πάψε ή σηκώνομαι και φεύγω. Είμαι αυτή που είμαι κι αν σ' αρέσω.

– Δηλαδή, για πες μου, ειλικρινά όμως, αν εγώ ήμουνα στη θέση σου, τι θα 'κανες; Δε θα μου 'δινες να φάω; Κι αν σου έλεγα όχι, θα 'μουν ή δε θα 'μουν βλάκας με περικεφαλαία;

Κάτι τέτοια με μπερδεύουν και με νευριάζουν.

Εκείνη τη στιγμή μπήκε η μητέρα της Αθηνάς. Σωπάσαμε αμέσως κι οι δυο.

– Έχω μια σπουδαία ιδέα, είπε. Ο Μάγκας!

– Ο Μάγκας; Τι έκανε ο Μάγκας; ρώτησε παραξενεμένη η Αθηνά.

- Ο Μάγκας τρώει κάθε μέρα ή δεν τρώει;

- Και βέβαια τρώει, είπε η Αθηνά.

- Λοιπόν, ας φέρνει η τραγωδός το τενεκεδάκι της στο Μάγκα κάθε μεσημέρι, κι ας τρώει εκείνη το φαγητό του. Το ίδιο κάνει. Άσε που θα βγει ο Μάγκας κερδισμένος, γιατί όταν θα έχουμε κρέας θα τρώει και τα κόκαλα.

Βουβές σταθήκαμε η Αθηνά κι εγώ.

Άκου εκεί ιδέα! Να τρώω το φαγητό του Μάγκα κι εκείνος το δικό μου! Έτσι δηλαδή δε θα 'χω καμιά υποχρέωση. Κοίταξα την Αθηνά να μαντέψω τι σκεφτόταν. Φαινόταν ευχαριστημένη. Περίμενε την απάντησή μου. Εγώ μέσα μου είχα πει κιόλας το ναι, αλλά, παρ' όλ' αυτά, ρώτησα:

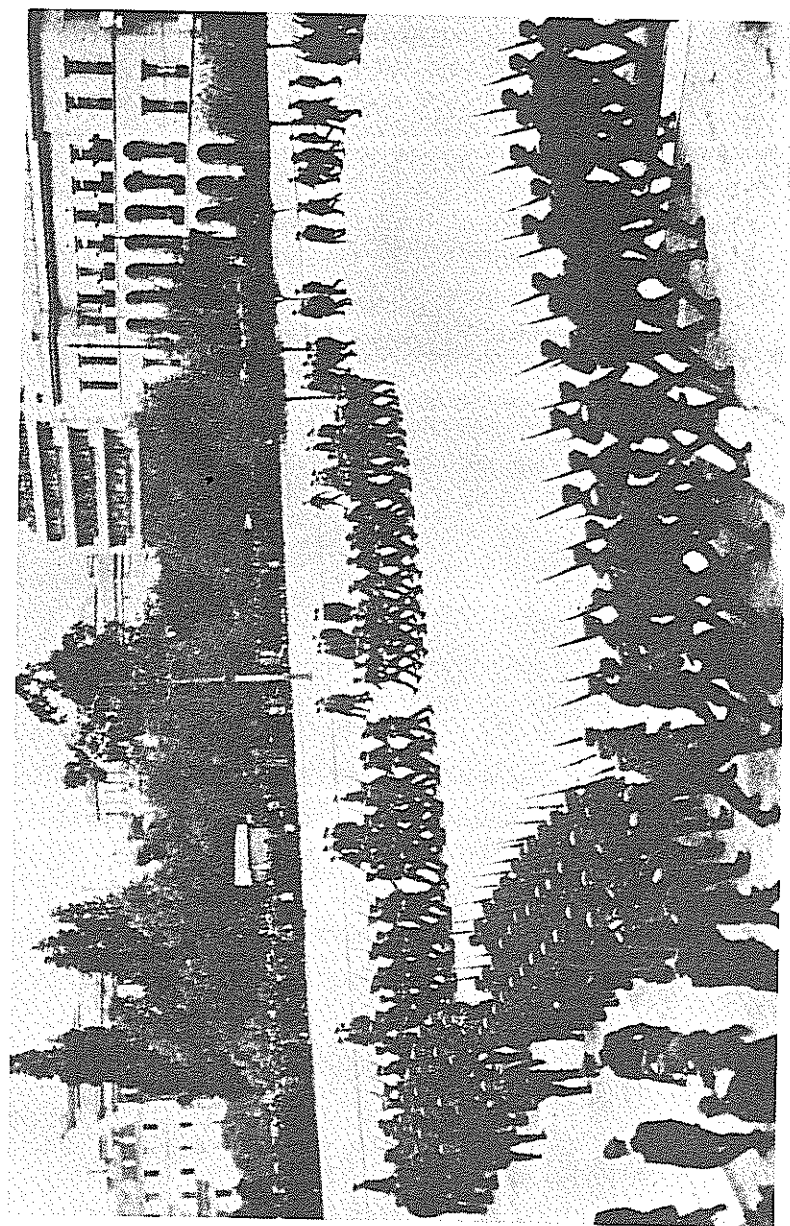
- Μα θα του αρέσουν τα φασόλια μου;

- Και τι χάνουμε να δοκιμάσουμε; είπε η κυρία Βασιλείου.

Την άλλη μέρα το μεσημέρι έφτασα τρέχοντας, με ξέχειλο το τενεκεδάκι μου ρεβίθια. Πήγαμε κατευθείαν στο πίσω μέρος της αυλής, εκεί που τρώει ο Μάγκας. Άδειασα τα ρεβίθια μου μέσα στο τενεκεδένιο πιάτο. Ξεχείλισε. Ο Μάγκας έσκυψε από πάνω τους, τα μύρισε και χλάπα χλούπα, τα έφαγε στο λεπτό. Έγλειψε και το πιάτο κι ύστερα σήκωσε το κεφάλι και με κοίταξε κουνώντας την ουρά του ευχαριστημένος, λες και σε μένα χρωστούσε το γεύμα του.

- Βλέπεις; μου είπε η μάνα της Αθηνάς. Πάμε τώρα να φάμε, έχουμε ψάρι, μας το 'στειλε ο κουμπάρος μου κι αν δεν έφερνες τα ρεβίθια σου, θα έμενε ο Μάγκας νηστικός, γιατί το ψάρι, κατοχή ξεκατοχή, δε λέει να το συνηθίσει...

Από τότε πηγαίνω, σχεδόν καθημερινά, στο σπίτι της Αθηνάς και τρώω το φαγητό του Μάγκα. Έτσι δηλαδή ε-

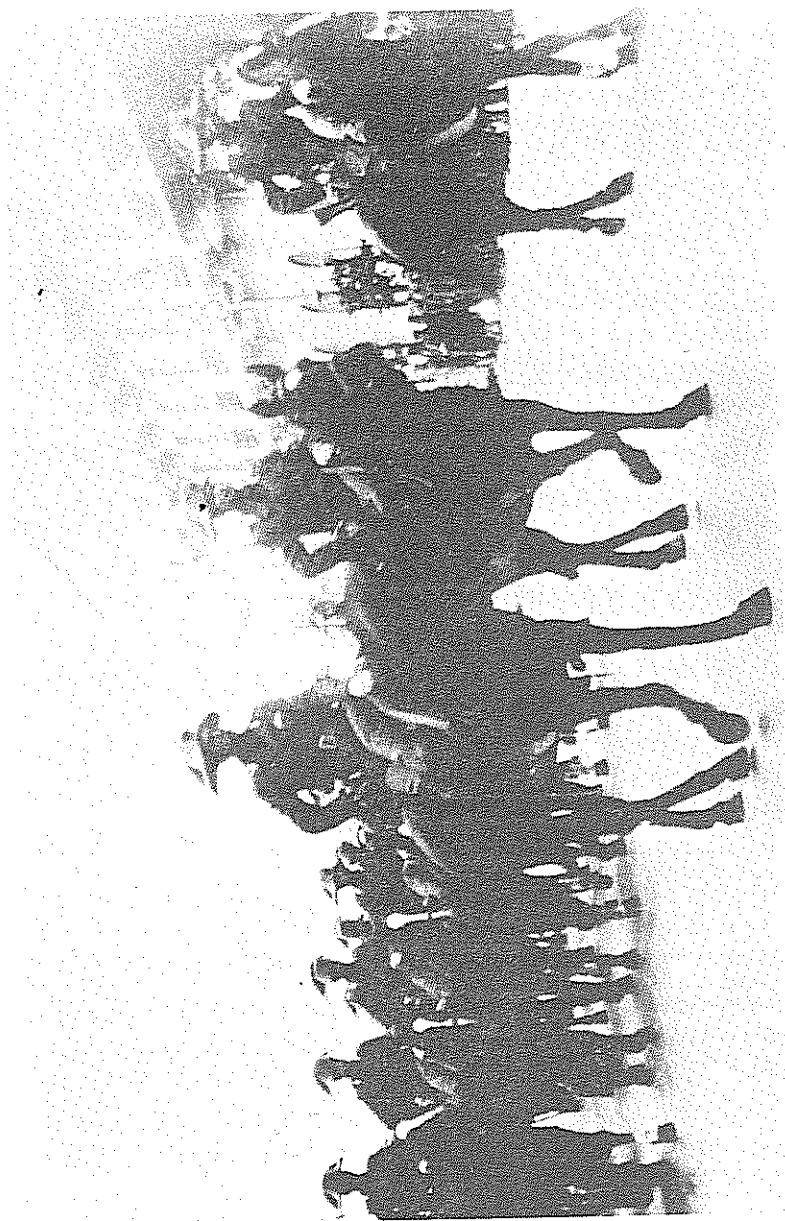


Οι Γερμανοί παφελάνουν μπροστά στον Άγνωστο Στρατιώτη μας

ξακολουθούμε να λέμε... Κι αυτός, μόλις με μυριστεί από μακριά, μου κάνει χαρές και δίνει κάτι σάλτους ν' αρπάξει το τενεκεδάκι. Με βλέπει, στα σίγουρα, σαν καμιά καλή, πλούσια, φιλόζωη κυρία, που ταΐζει τα πεινασμένα σκυλιά κι εγώ ξαναπήρα μερικές οκάδες, δεν ξέρω πόσες, πάντως τα πόδια μου δεν τρέμουν πια, κι όταν φτάνει η σειρά μου, στο συσσίτιο, δεν περιμένω για περίσσεμα, φεύγω. «Γιατί βιάζεσαι τόσο»; με ρωτούν οι φίλοι.

– Με περιμένει ένας Μάγκας, τους απαντάω και γελάω.

Οι Ιταλοί μπροστά στο Ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία»



Ο Αθηνόδωρος

Τον Αθηνόδωρο μου τον είχε χαρίσει η Αθηνά. Αναγκάστηκε δηλαδή να μου τον χαρίσει, εξαιτίας του Μάγκα που γάβγιζε σαν δαιμονισμένος μόλις τον μυριζόταν από μακριά και τραβούσε την αλυσίδα του να τη σπάσει. Φυσικά εγώ τον βάφτισα Αθηνόδωρο, δηλαδή: δώρο της Αθηνάς. Πριν δεν είχε όνομα, τον έλεγαν σκέτα: το κουνέλι.

Στην αυλή της Αθηνάς, πίσω από το σπίτι, έχει τρία καμαράκια: το πλυσταριό και δυο αποθήκες. Μέσα εκεί έψαξε η κυρία Βασιλείου και βρήκε ένα καλαθάκι για να κουβαλήσω τον Αθηνόδωρο. Όσο έψαχνε, εγώ χάζενα γύρω μου. Και τι δεν έχει εκεί μέσα! Όλα τα φυλάει η μάνα της Αθηνάς, τίποτε δεν πετάει. Μπαούλα γεμάτα φουστάνια, από τότε που η Αθηνά ήταν κοριτσάκι, ακόμα και προπέρσινα και περσινά φουστάνια: θα μπορούσα μια χαρά να τα φοράω και να φαίνονται ολοκαίνουρια. Ένα ζευγάρι λουστρίνια που τ'α φορούσε η Αθηνά στις τελευταίες εξετάσεις του σχολείου. Και τα τετράδια με τις εκθέσεις της, όλες με «άριστα», «εύγε» και «δέκα με τόνο», και παιχνίδια: κουζίνες, μια κρεβατοκάμαρα με τα κρεβατάκια της και τα κομοδινάκια της κι ένα σωρό κάσες κλειστές. Τι να 'χουν μέσα; Ούτε η Αθηνά το ξέρει. Η κυρία Βασιλείου βρήκε τρία καλαθάκια, στο πάνω πάνω ράφι μιας μεγάλης δίφυλλης ντουλάπας. Ήταν περιτυλιγμένα



Οι Ιταλοί ναύτες παρελαύνουν στην οδό Πανεπιστημίου

μέσα σε καμποτένια πανιά. Τα έβαλε στη σειρά και διάλεξε το πιο παλιό, ένα καλαθάκι μεγαλούτσικο, από ξεβαμμένη ψάθα.

– Το βαστούσα στην πέμπτη δημοτικού, όταν άρχισα να τρώω τα μεσημέρια στο σχολείο, θυμήθηκε η Αθηνά.

– Όχι, της είπε η μάνα της, σ' το είχε αγοράσει στην έκη ο πατέρας σου, και του είχα πει να το ψωνίσει μεγάλο για να χωράει και το φρούτο και το γλυκό και το ψωμοτύρι σου για τ' απόγευμα. Και τι δεν έβαζα τότε μέσα, Χριστέ μου, κεφτέδες, πατάτες, ντολμαδάκια που δε σ' άρεσαν, αχ, αναστέναξε η κυρία Βασιλείου.

– Και λέτε να χωρέσει το κουνέλι; τη ρώτησα. Αν το στριμώξουμε, θα σκάσει.

Δε μ' άκουσε, ξεσκόνιζε μ' ένα πανί το καλάθι.

– Άντε, πάρ' το, είναι γερό, σχεδόν καινούριο, κι όταν τελειώσεις τη δουλειά σου, φέρ' το πίσω, μπορεί να χρειαστεί μια μέρα, να, σαν σήμερα. Όλα χρειάζονται.

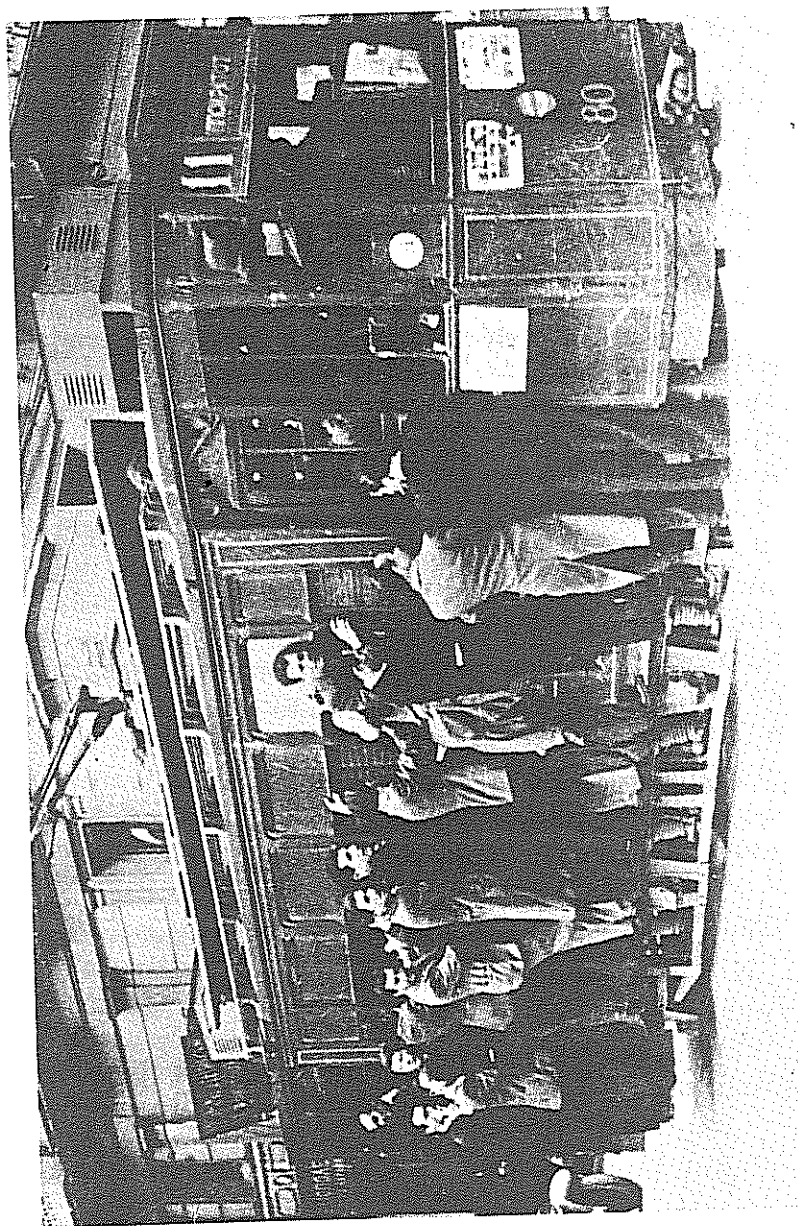
Ο Αθηνόδωρος είχε κρυφτεί κάτω από το κρεβάτι της Αθηνάς. Όταν σκύψαμε για να τον πιάσουμε, μας κοίταζε φοβισμένος. Τα ματάκια του ήταν σαν δυο ροζ γυαλιστερές χαντρούλες.

Με χίλια ζόρια τον χώσαμε μέσα στο καλάθι, τον χωρούσε βέβαια, γιατί ο Αθηνόδωρος ήταν ένα μικρό κουνέλι, αλλά ο δύστηχος πάλευε για να μας ξεφύγει. Ζουλούσαμε το καπάκι για να το κλείσουμε.

Γύρισα με τα πόδια. Τα γκαζοζέν και τα τραμ περνούσαν όλα γεμάτα. Πώς να χωθώ μέσα σε τόσο κόσμο με το καλάθι μου;

Ήμουν λίγο ανήσυχη. Όχι βέβαια, για τη μητέρα. Ούτε για την Ειρήνη. Για τον πατέρα. Πάλι θα γκρίνιαζε: Και τι θα τον ταΐζουμε; θα μου έλεγε. Εγώ, όμως, ήθελα

Το τραίνο «Π Ιπποκράτους»



πολύ να τον κρατήσω. Παλιά είχαμε ένα σωρό γάτες, τώρα δεν έχει απομείνει ούτε μία, κι ένα ζωάκι είναι απαραίτητο μέσα στο σπίτι. Θα το 'κρυβα στην κάμαρά μου. Ετοιμάζα τα ψέματα που θα έλεγα: Η κυρία Βασιλείου με παρακάλεσε, δηλαδή μας παρακαλεί όλους, να κρατήσουμε για λίγες μέρες το κουνέλι της, μέχρι να δει τι θ' απογίνει με το Μάγκα. Θέλει να το δώσει, όλο και πιο πολύ αγριεύει αυτό το παλιόσκυλο. Η Αθηνά θα μου φέρνει κάθε μέρα λαχανίδες... (Αλήθεια, τι άλλο να τρώνε τα κουνέλια; Καρότα, μου φαίνεται. Σ' όλες τις ζωγραφιές τα κουνέλια έχουν ένα καρότο στο στόμα. Αλλά πού να βρεις καρότα τέτοιες μέρες;) Κι ύστερα θα το ξαναπάρει. Θα φτιάξει πίσω, στα καμαράκια, κονικλοτροφείο σαν της κυρα-Καλλιόπης... (Όχι, όχι, αυτό είναι ένα πολύ χοντρό ψέμα. Μπα, δε βαριέσαι, αν χρειαστεί θα το πω. Μήπως ο πατέρας βλέπει ποτέ την κυρία Βασιλείου; Τι έχω να φοβηθώ;) Μα, πατέρα, μη φωνάζεις, μια εκδούλεψη μας ζήτησε να της κάνουμε η γυναίκα, τόσο σπουδαίο είναι; Μόνο για λίγες μέρες. Εγώ θα το φροντίζω, θα το κρύψω στο δωμάτιό μας, ούτε που θα το βλέπεις...

Τους βρήκα όλους μαζεμένους στο χολ. Ο πατέρας φορούσε το παλτό του και το καπέλο του. Στα πόδια του είχε έναν τενεκέ και μιλούσε στη μητέρα που τον άκουγε όρθια.

- Σπουδαίο παιδί, σπουδαίο παιδί, σου λέω, Έμμα. Έβαλα τα κλάματα όταν τον είδα με τον τενεκέ...

Η Ειρήνη ήταν γονατισμένη μπροστά στη σόμπα και φυσούσε ν' ανάψουν τα ξυλοκάρβουνα.

Ο πατέρας γύρισε και με κοίταξε χωρίς να προσέξει το καλάθι μου.

- Τα γαλλικά από μένα τα έμαθε και τώρα τον έχει ο

Εμπέογλου στο γραφείο του. Βλέπεις, υπάρχουν ακόμη άνθρωποι, παιδί μου.

– Μα τι είναι, πατέρα;

– Λάδι, παιδί μου, λάδι, ακούς; Ένας γεμάτος τενεκές, λάδι από την Καλαμάτα. Και καλό λάδι, μου το είπε ο Μιχάλης.

– Και πόσο τον πλήρωσες; τον ρώτησα.

• Τα μάτια του πατέρα λάμπανε από χαρά.

– Ούτε μια δραχμή. Μου τον χάρισε το σπουδαίο αυτό παιδί. Οι γονείς του είναι στην Καλαμάτα και με σκέφτηκε, τώρα που τα κατάφερε και πήγε να τους δει. Σπουδαίο παιδί, σου λέω, Έμμα, σπουδαίο παιδί, σπουδαίο δώρο! Ναι, υπάρχει Θεός. Φτάνει να προσέξουμε και θα μας κρατήσει μέχρι να τελειώσει ο πόλεμος, γιατί όπου να 'ναι τελειώνει ο πόλεμος, Έμμα, οι Ρώσοι μπήκανε στο χορό, θα τους πετσοκόψουνε...

Είχα μέρες να δω τον πατέρα τόσο χαρούμενο. Η μητέρα γύρισε και κοίταξε το καλάθι μου.

– Εσύ, τι βαστάς;

– Ένα κουνέλι, μου το έδωσε η Αθηνά.

Το είπα χωρίς να φοβηθώ τον πατέρα.

– Ένα κουνέλι; απόρησε η μητέρα.

– Έλα τώρα, Έμμα, ας πάμε τον τενεκέ στην κουζίνα.

Θα γεμίσουμε το μπουκάλι κι ύστερα τον κρύβουμε.

Έτσι ο Αθηνόδωρος μπήκε στο σπίτι μας. Ήταν μια ευλογημένη ώρα. Όταν καθίσαμε στο τραπέζι –η μητέρα είχε ρίξει λάδι στα φασόλια κι ήταν πολύ νόστιμα–, τους μίλησα για το κουνέλι. Ο πατέρας έτρωγε κι άκουγε και το μόνο που ρώτησε ήταν:

– Και πού θα το βάλεις;

– Στο δωμάτιό μου, φυσικά.

- Τρελάθηκες; είπε η Ειρήνη. Έχουμε κοτζάμ βεράντα, θα του φτιάξουμε μ' ένα κασόνι ένα σπιτάκι και θα μπορεί να μπαινοβγαίνει και να κόβει βόλτες άνετα.

Να 'μασταν μόνες, θα τη φιλούσα! Έχω μια αδερφή καταπληχτική! Πάντοτε βρίσκει την καλύτερη λύση, κι όταν είναι στις καλές της, μου κάνει όλα τα χατίρια.

- Και λέω να τον βαφτίσουμε Αθηνόδωρο, μια και μου το χάρισε η Αθηνά.

Ο πατέρας είχε τελειώσει τα φασόλια του κι άναβε τσιγάρο.

- Ο Αθηνόδωρος, παιδί μου, ήταν το όνομα του βασιλέα Ουαχάβ Αλλάχ, το εξελληνισμένο, που είχε αναλάβει τη διακυβέρνηση της Αιγύπτου όταν ήταν ακόμη παιδί.

Ορκίζομαι πως αγαπάω πολύ τον πατέρα, αλλά τον βαριέμαι όταν αρχίζει τις ατέλειωτες ιστορίες του. Τι μπορεί να με νοιάζει ο δικός του Αθηνόδωρος;

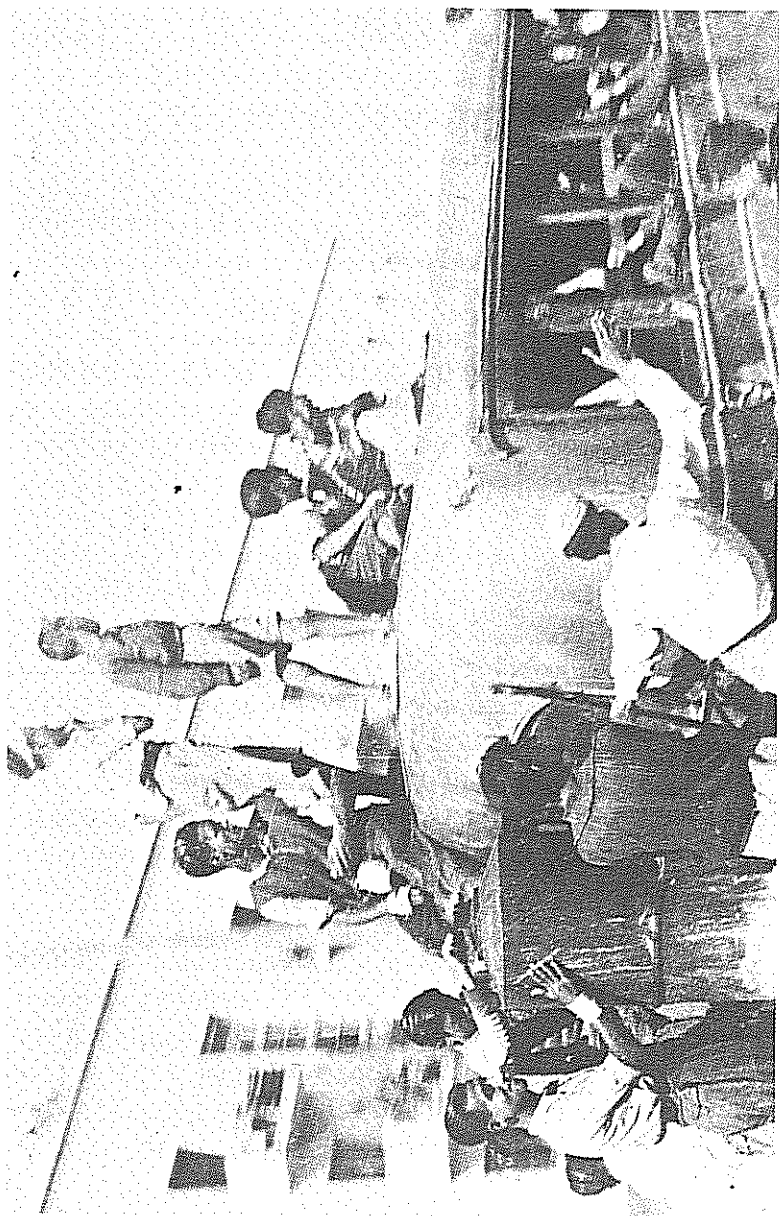
Η μητέρα, όπως πάντα, δεν άκουγε, πετούσε στα σύννεφα της. Όμως η Ειρήνη, η «λογία», μόλις τελείωσε ο πατέρας, άρχισε να μιλάει εκείνη.

- Υπήρξαν κι άλλοι πολλοί Αθηνόδωροι. Κοίτα τι σύμπτωση, μελετούσα έναν προχτές στο μάθημα του Πετρίδη...

Η Ειρήνη πάει στο πανεπιστήμιο, στη φιλολογία.

- Αυτός ο Αθηνόδωρος ήταν στωικός φιλόσοφος, αλλά φαίνεται πως υπήρξαν κι άλλοι πολλοί Αθηνόδωροι, ένας γλύπτης, ένας στρατηγός... Το Αθηνόδωρος ήταν ένα όνομα κοινό, όπως λέμε εμείς σήμερα Πετρόπουλος... ή Γιαννόπουλος.

Στο μεταξύ, ο δικός μου Αθηνόδωρος, ήταν ακόμη μέσα στο καλάθι του. Θα πεινούσε και θα 'σκαγε.



Ένα γκαζοζέν

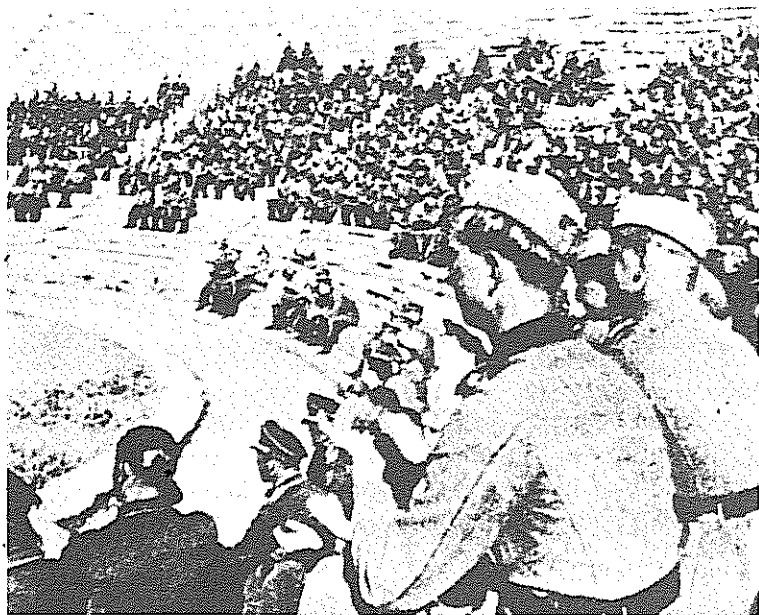
Ἀρχισα να μαζεύω τα πιάτα για να τελειώνει η κουβέ-
ντα. Η μητέρα μου είπε:

— Ἄσε τα πιάτα, πήγαινε στο κουνελάκι σου.

«Αχ, μητερούλα, τι κουτή που είμαι! Ὅλο λέω πως εί-
σαι αφηρημένη, πως ταξιδεύεις μακριά μας, κι εσύ είσαι
εδώ κοντά, μέσα στην καρδιά μου, μέσα στη σκέψη μου.
Ὅλα τα μαντεύεις. Πόσο όμορφη είσαι σήμερα, μόνο που
έχεις αδυνατίσει πολύ».

Λοιπόν, με την Ειρήνη φτιάξαμε ένα κουνελίστικο σπί-
τι. Δηλαδή δε «φτιάξαμε», εκείνη το ἔφτιαξε, μόνη της.
Εγώ τα χέρια τα ἔχω για φιγούρα, έτσι μου ἔλεγε την ώρα
που ἔκανα πως τη βοηθούσα. Ὅμως δε θύμωσα καθόλου
γιατί, πρώτον, έχει δίκιο κι ὕστερα, τι με νοιάζει; Γιατί
πρέπει σώνει και καλά να τα ξέρω όλα; Η Ειρήνη είναι το
κορίτσι με τα «χρυσά δάχτυλα», όπως τη φωνάζει η μητέ-
ρα, κι εγώ ἔχω σπουδαίο ταλέντο για το θέατρο. Γράφτη-
κα στη δραματική σχολή του κυρίου Ροντήρη και θα γίνω
η πιο μεγάλη τραγωδός της Ελλάδας, και βάλε. Θα παίζω
την Αντιγόνη στην Επίδαυρο, μπροστά σε χιλιάδες θεατές.
Φυσικά όταν τελειώσει ο πόλεμος. Τώρα μόνο οι Γερμανοί
παρακολουθούν τις παραστάσεις. Κανένας αληθινός Ἑλ-
ληνας δεν πηγαίνει. Ἐχω μια δυνατή και ζεστή φωνή, ό-
λοι το λένε, είμαι όμορφη και μπορώ και κλαίω όποτε θέ-
λω.

Ο Αθηνόδωρος, στις αρχές, ήταν πολύ φοβισμένος. Εί-
χε κουρνιαξει σε μια γωνιά και δεν ξεμυτούσε. Η Ειρήνη
δεν είχε βάλει πόρτα στο σπιτάκι, είχε κρεμάσει μόνο μια
κουρτίνα στο άνοιγμα, για τον αέρα. Ἦταν άνοιξη και δεν
έκανε καθόλου κρύο. Κάθε μέρα, πρωί πρωί, του αφήναμε
το φαί του, τότε μια λαχανίδα, τότε άγρια χόρτα, ή, όταν
είχαμε, κάνα κομματάκι λάχανο. Το βράδυ τα ἔχε φάει



Γερμανοί στρατιώτες στο θέατρο της Επιδαύρου

όλα. Μια μέρα, του έβαλα κρυφά από τη μητέρα και τον πατέρα, τη μισή μπομπότα μου και την έφαγε. Παραξενεύτηκα.

– Μα τα κουνέλια τρώνε ψωμί;

– Βλάκα, μου είπε η Ειρήνη, και γιατί να μην το τρώνε; Άλλωστε ψωμί είναι αυτό; Καλαμπόκι κι άχυρο σκέτο...

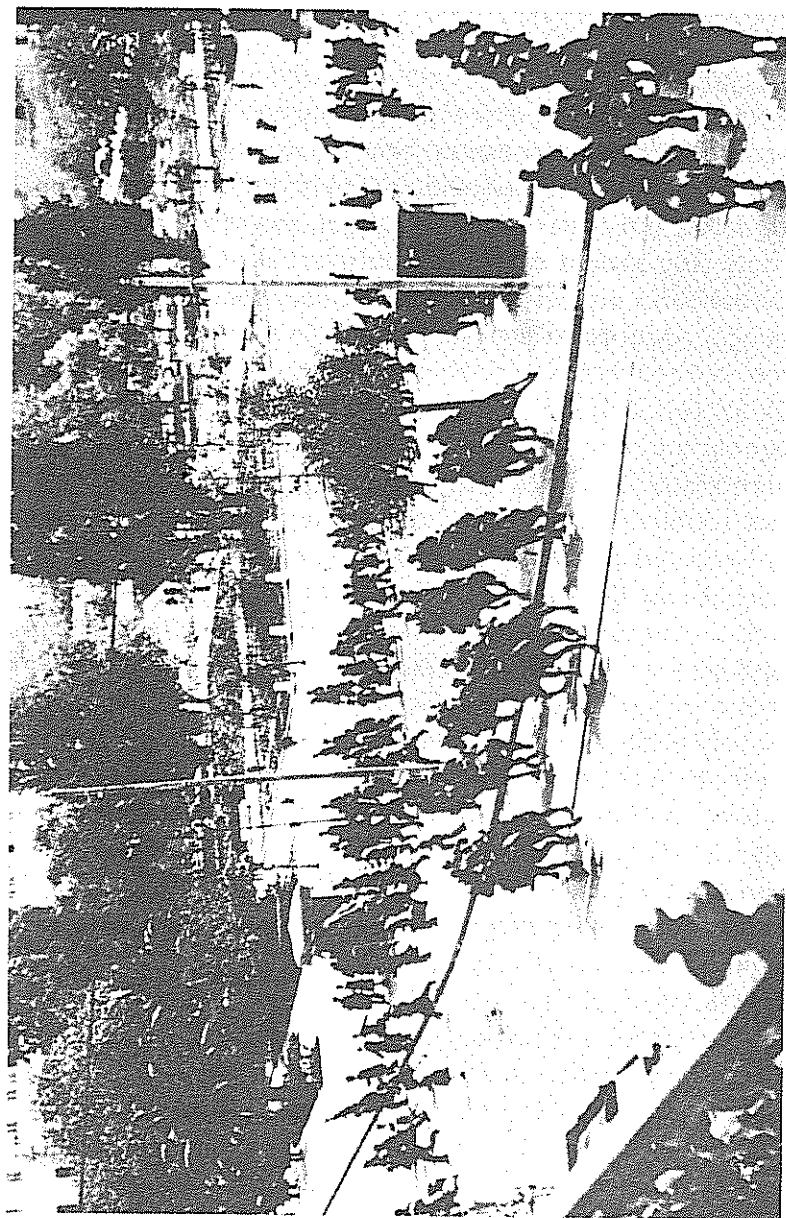
Για να τον καταφέρουμε να βγαίνει από το κασόνι του, η Ειρήνη είχε μια φαεινή ιδέα. Αντί να του αφήνει το φαγητό του μέσα, άρχισε να το βάζει όλο και πιο μακριά. Τον κρυφοκοιτάζαμε από το τζάμι της μπαλκονόπορτας. Μόλις νόμιζε πως ήταν μόνος, τσουπ τσουπ, με μικρά πηδήματα, πήγαινε κοντά στη λαχανίδα και με κλειστό το

στόμα μασουλούσε κι όλο γυρνούσε τα ροζ ματάκια του γύρω τριγύρω. Τι να φοβόταν; Μια μέρα κι εγώ σκαρφίστηκα ένα έξυπνο κόλπο. Πήρα μια πολυθρόνα, την έστησα στη μέση της βεράντας, έριξα εκεί κοντά ένα χοντρό φύλλο λαχανίδας, άνοιξα ένα βιβλίο, στρογγυλοκάθισα κι έκανα τάχατες πως διαβάζω. Αυτό ήταν! Ο Αθηνόδωρος, αφού το συλλογίστηκε, βγήκε από το σπιτάκι του, κοντοστάθηκε λίγο, κι ύστερα, τσουπ τσουπ, ήρθε κοντά μου, με κοίταξε –εγώ έκανα πως δεν τον βλέπω– κι άρχισε να μασουλάει το φύλλο με την ησυχία του, χωρίς να φοβάται καθόλου. Από τότε άρχισε να πηγαινοέρχεται στη βεράντα και με τις ξαφνικές ζέστες που πιάσανε –ο Μάης ήταν ηλιόλουστος– δεν έμπαινε καθόλου στο κασόνι του.

Λες κι είχαμε μια γάτα. Η μητέρα πότιζε τη γλάστρα της και μιλούσε γαλλικά στον Αθηνόδωρο που την κοιτούσε περιέργα· ο πατέρας γκρίνιαζε: «Θα τον πατήσω καμιά μέρα έτσι που μπλέκεται στα πόδια μου». Τον αγαπούσε όμως. Εγώ τον έπαιρνα στην αγκαλιά μου και καθόταν και του χάιδευα την πλάτη κι έτρεμε η υγρή ροζ μουσουδίτσα του.

Τον ταίζαμε καλά. Ο Αθηνόδωρος δε θα πήρε χαμπάρι πως έχουμε πόλεμο και πως στέκεσαι στην ουρά με τις ώρες για να βρεις κάτι να ψωνίσεις. Τα μπακάλικά μόνο σπίρτα κι αλάτι πουλάνε χωρίς δελτίο. Όλα τ' άλλα, τα λιγοστά, τ' αγοράζουμε στη μαύρη αγορά. Ζούσε ευτυχισμένος. Η Αθηνά, όταν ερχόταν σπίτι, πάντα κάτι του έφερνε. Ένα πράσινο φύλλο ή ένα χοντρό μαρουλόφυλλο.

Όταν μπήκε για τα καλά το καλοκαίρι και σφίξανε οι ζέστες –μέσα στο σπίτι, τις νύχτες, μουσκεύαμε στον ιδρώτα– βγάλαμε τα τρία ντιβάνια στη βεράντα. Η μητέρα προτιμούσε να κοιμάται μέσα, δεν την ενοχλούσε η ζέστη.



25 Μαρτίου 1942. Πλατεία Συντάγματος: Οι Ιταλοί, έφιπποι, κνηγούν τους διαδηλωτές

Μόλις ακούγαμε το βαρύ ροχαλητό του πατέρα, η Ειρήνη κι εγώ πιάναμε την κουβέντα. Μιλούσαμε για ένα σωρό πράγματα. Η Ειρήνη, δηλαδή, δεν έλεγε πολλά. Για το πανεπιστήμιο, για κάτι παιδιά που είχανε συλλάβει οι Γερμανοί. Εγώ πάλι της μιλούσα για τη δραματική σχολή, για τις φίλες μου, για τους ρόλους μου, για την Κλυταιμνήστρα. Της έπαιξα φράσεις ολόκληρες: *Απολυμένη καθώς βλέπω πάλι μας στρέφεις, γιατί δεν είναι εδώ ο Αίγισθος...* «Μη φωνάζεις» μου ψιθύριζε η Ειρήνη «θα ξυπνήσεις τον πατέρα...». Κι εγώ, με πιο σιγανή φωνή, της έλεγα για το Σάββα που πήγαινε στο δεύτερο χρόνο της σχολής και που είχε πιαστεί στη διαδήλωση της 25ης Μαρτίου και οι δικοί του ψάχνανε σαν τρελοί να τον βρουνε και τελικά τους είχε έρθει μήνυμα πως τον είχανε στείλει σ' ένα στρατόπεδο συγκεντρώσεως στη Γερμανία. Πάει ο Σάββας. Δε θα τον ξαναδούμε έως ότου τελειώσει ο πόλεμος. Άκουγε η Ειρήνη κι ύστερα μου έλεγε: «Τώρα ας κοιμηθούμε». Κι εγώ της έλεγα: «Μα δε νυστάζω». «Μέτρα τ' άστρα» μου απαντούσε «ν' αποκοιμηθείς», και μου γυρνούσε την πλάτη κι εγώ ξαπλωμένη ανάσκελα, μετρούσα τ' άστρα κι ο ουρανός γινότανε μια τεράστια κουβέρτα και με σκέπαζε. Ένιωθα μέσα μου μια χαρά λες και δεν είχαμε πόλεμο, λες και δεν είχανε στείλει το Σάββα στο στρατόπεδο, στη Γερμανία.

Ο Αθηνόδωρος πάχαινε, ομόρφαινε κι ένα πρωί ο πατέρας έβαλε κάτι φωνές που τον άκουσε όλη η γειτονιά. Βρήκε την άκρια της κουβέρτας του και τα κορδόνια των παπουτσιών του φαγωμένα.

— Ποιος άλλος; Ο Αθηνόδωρος τα 'φαγε, ακονίζει τα δόντια του, κλείστε τον, διώχτε τον! Πού θα βρω άλλα κορδόνια για να πάω στο σχολείο;

Η μητέρα πήγε αμέσως κι έβγαλε κάτι κορδόνια από ένα παλιό ζευγάρι παπούτσια του πατέρα κι ύστερα μάλωσε όπως όπως την κουβέρτα. Τι έπρεπε να γίνει; Να μάλώσουμε τον Αθηνόδωρο που, τσουπ-τσουπ, έκοβε βόλτες, όλος χαρά, στη βεράντα; Μπα, δε βαριέσαι, είπα, τυχαίο είναι, και το ξέχασα. Όμως ο Αθηνόδωρος είχε πια δογτάκια και τ' ακόνιζε όταν έβρισκε κάτι του γούστου του. Όσο κι αν προσέχαμε, ο πατέρας τον έπαιρνε είδηση κι η φούγκα του μεγάλωνε.

Μια μέρα ο Αθηνόδωρος μπήκε στο σπίτι –είχε ξεθαρρέψει εντελώς– και μασούλισε την άκρη του παντελονιού του πατέρα. Έγινε μεγάλο κακό.

– Ή θα φύγει ο Αθηνόδωρος ή θα φύγω εγώ. Διαλέξτε, μας είπε.

Έκλαψα όσο δεν είχα κλάψει σ' όλη μου τη ζωή. Να φύγει ο Αθηνόδωρος; Καλύτερα το 'χα να φύγω κι εγώ μαζί του. Έκλαιγα εγώ, φώναζε ο πατέρας, σώπαινε η Ειρήνη και η μητέρα, με την ήρεμη φωνή της, προσπαθούσε να μας ησυχάσει.

– Σωκράτη, έλεγε στον πατέρα, ηρέμησε, θα βρούμε κάποια λύση.

– Ποια λύση, Έμμα; Αυτό το ζώο θα μας φάει όλους. Ποια λύση; Να φύγει, να φύγει...

– Κι αν τον δίνουμε προσωρινά στην κυρα-Καλλιόπη; είπε η μητέρα.

– Στο Μαύρο Χταπόδι; φώναξα θυμωμένη.

– Στον κήπο της έχει κουνέλια. Ας την παρακαλέσουμε να τον κρατήσει για λίγο, μέχρι να μεγαλώσουν τα δόντια του... να συνηθίσει... να μη ροκανίζει, κι ύστερα βλέπουμε, τον ξαναπαίρνουμε. Να την παρακαλέσουμε...

– Έχει δίκιο η μητέρα, είπε η Ειρήνη, μπορεί να μας

κάνει τη χάρη. Τόσα μας έχει φάει για μια μπουκιά ψωμί. Τι θα της κοστίσει να μας φυλάξει για λίγο τον Αθηνόδρομό μας;

Ο πατέρας κάπως ηρέμησε.

– Καλή ιδέα. Να της τον δώσετε. Όταν θα γυρίσω από το σχολείο να μην τον βρω εδώ, γιατί θα τον πιάσω από τ' αυτιά και θα τον τινάξω χάμω στην αυλή, από την ταράτσα.

Κι έφυγε. Άλλη λύση δεν υπήρχε, θα παρακαλούσαμε την κυρα-Καλλιόπη.

– Της το λες εσύ, μητέρα, που σ' έχει με το σεις και με το σας;

Η μητέρα έπιασε το λαιμό της και τον έσφιξε σαν να την έπνιγε ένας κόμπος.

– Όχι, Ζωή μου, όχι, μου κάνει κακό να τη βλέπω. Προχτές ο πατέρας σας της έδωσε ένα χρυσό βραχιόλι για το κρέας. Αυτή η γυναίκα το παρακάνει, κι ας λέει πως κι εκείνη τ' αγοράζει στη μαύρη αγορά.

– Σαχλαμάρες, είπε η Ειρήνη, πως φανάρι πως ο χοντρο-Μήτσος της συνεργάζεται με τους Γερμανούς, από κει τα βρίσκει όλα...

– Και ποιο βραχιόλι της έδωσε ο πατέρας; ρώτησα.

– Τι σημασία έχει, παιδί μου, δεν το λέω γι' αυτό, τι αξία έχουν τέτοιες μέρες τα κοσμήματα...

– Της γιαγιάς; ξαναρώτησα.

Βούρκωσαν τα μάτια της μητέρας.

Η κυρα-Καλλιόπη, το Μαύρο Χταπόδι, μένει στο πλαϊνό σπίτι. Οι βεράντες μας έχουνε έναν τοίχο. Αν ήταν φίλος μας ο γιος της, ο χοντρο-Μήτσος, με μια δρασκελιά θα μπορούσε να πηδήξει στη δική μας βεράντα. Ευτυχώς δεν είναι φίλος μας. Χαιρετάμε αναγκαστικά κι αυτόν και

τη μητέρα του γιατί τους έχουμε ανάγκη. Στο σπίτι τους έχουνε και του πουλιού το γάλα.

Τρέξαμε αμέσως στη βεράντα. Η κυρα-Καλλιόπη ήταν στη δική της και τίναξε μια φλοκάτη. Ο ήλιος φλόγιζε τα ξεχτένιστα κοκκινωπά μαλλιά της και το κεφάλι της έμοιαζε σαν ένα μάτσο φρύγανα που έπιασε φωτιά. Είναι μια γυναίκα φρίκη. Απένω πανούκλα κι από μέσα πανούκλα. Έχει μαζέψει στο σπίτι της όλα τα πράματα της γειτονιάς. Όταν απελπίζεται ο πατέρας, όλο και κάτι της πηγαίνει. Πότε ασημένια μαχαιροπίρουνα, πότε ένα βάζο, μια καλή μάλλινη κουβέρτα, μια ασημένια τσιγαροθήκη που είχε φέρει από την Οδησό. Μ' αυτά η κυρα-Καλλιόπη του δίνει ένα καρβέλι ψωμί, δυο τρεις γερμανικές κονσέρβες κρέας ή ένα μπουνκάλι λάδι. Για δυο τενεκέδες λάδι της κουβαλήσανε ένα πιάνο. «Ο Μήτσος μου ξετρελαίνεται για τη μουσική, θα τον κάνω πιανίστα. Του πήρα δάσκαλο». Αμ' πώς! Θα ήταν ανίκανος να βαρέσει ταμ ταμ στην Αφρική και οι μαύροι για να τον τιμωρήσουνε θα τον έβαζαν σ' ένα καζάνι, να τον βράσουν, να τον φάνε, και θα 'ταν τόσο σκληρός που δε θα τρωγόταν. Εμείς τη βαφτίσαμε το Μαύρο Χταπόδι γιατί απλώνει τα πλοκάμια της κι αρπάζει το βιος του κόσμου. Ο πατέρας νευριάζει μαζί μας. «Μάνα είναι, και χήρα, έχει γιο να σπουδάσει, πώς να ζήσει;» Άραγε τα πιστεύει αυτά που λέει ο πατέρας; Η Ειρήνη πλησίασε το μεσότοιχο και φώναξε:

– Κυρία Καλλιόπη.

Γύρισε απότομα και μας κοίταξε. Τα μάτια της είναι μικρά σαν κουμπότρυπες.

– Καλημέρα σας, χρυσά μου κορίτσια. Κάθε μέρα και μου ομορφαίνετε... Φτου να μη μου βασκαθείτε...

Όλο τα ίδια λέει κάθε φορά που μας βλέπει.

- Κυρία Καλλιόπη, συνέχισε η Ειρήνη, με δυνατή και σταθερή φωνή, μας κάνετε μια μεγάλη χάρη;

Οι κουμπότρουπες πετάξανε σπίθες.

- Για σας, κοπέλες μου, ό,τι περνάει από το χέρι μου.

- Να..., άρχισε η Ειρήνη λίγο πιο δισταχτικά, λες και το χταπόδι είχε απλώσει καταπάνω μας ένα πλοκάμι του: Έχουμε ένα κουνέλι και θα θέλαμε...

- Μα το ξέρω, το βλέπω που σουλατσέρνει στη βεράντα σας...

- Μήπως μπορείτε να το βάλετε για λίγες μέρες μαζί με τα δικά σας κουνέλια; Ο πατέρας έχει νευριάσει που μας σουλάει τα πράματά μας...

Γέλασε το Μαύρο Χταπόδι. Παράτησε τη φλοκάτη της να λιάζεται και ήρθε κοντά μας. Μας χώριζε ο μεσότοιχος. Φορούσε μια κλαρωτή ρόμπα και μου μύρισε απλυσιά κι ιδρωτίλα. Έχει δίκιο η Ειρήνη, όταν ισχυρίζεται πως θα πλένεται κάθε Λαμπρή.

- Αυτό είναι όλο κι όλο; Και βέβαια να το πάρω.

Το είπε καλοσυνάτα, μ' ένα γλυκό χαμόγελο. Μήπως έχει λίγο δίκιο ο πατέρας; Μήπως είναι κι αυτή «άνθρωπος»; Αγαπάει και φροντίζει τα κουνέλια.

- Να σας τον δώσουμε τώρα; τη ρώτησα.

- Μετά χαράς, μετά χαράς, κορίτσια μου.

Ο Αθηνόδωρος καθότανε μέσα στο σπιτάκι του, πάνω στα ποδαράκια του και τρεμόπαιζε τη μυτούλα του. Ούτε κούνησε όταν γονάτισα μπροστά του. Με κοιτούσε με τις ροζ χαντρίτσες του σαν να με ρωτούσε: Λοιπόν, τι χαμπάρια σήμερα;

- Αθηνόδωρε, άκουσε καλά τι θα σου πω, κουνελάκι μου. Πρέπει για λίγες μέρες να πας στο σπίτι της κυρα-Καλλιόπης. Θα δεις, θα διασκεδάξεις με τ' άλλα κουνελά-

κια και θα τρως καλά. Θα 'ρχομαι να σε βλέπω κι όταν μακρύνουν τα δοντάκια σου θα σε ξαναπάρουμε στο σπίτι, σ' τ' ορκίζομαι...

Τα δάκρυα τρέχανε βρύση από τα μάτια μου και βράχνιασε η φωνή μου.

– Ειρήνη, πιάσε τον εσύ, εγώ δεν μπορώ.

Μπήκα τρέχοντας μέσα στο σπίτι. Η μητέρα ήταν στην κουζίνα και μαγείρευε.

– Πάει ο Αθηνόδωρος, της είπα.

Σήκωσε το κεφάλι και είδα πως και τα δικά της μάτια ήταν κλαμένα.

Όταν ο πατέρας γύρισε το μεσημέρι, μ' ένα σακούλι χαρούπια, η πρώτη κουβέντα που είπε ήταν: «Κι ο Αθηνόδωρος;» Είδε τα πρησμένα μου μάτια και κατάλαβε. Καθίσαμε στο τραπέζι. Εκείνος μιλούσε κι έλεγε όπως πάντα τα δικά του. Η Ειρήνη κι εγώ δεν τον προσέχαμε, κι αυτό τον νευριάζει πολύ. Έκανε όμως πως δεν τον νοιάζει και κοιτούσε τη μητέρα. Όμως εγώ είμαι σίγουρη πως δεν την έβλεπε. Ο Αθηνόδωρος θα 'χε στρογγυλοκαθίσει απέναντί του και θα τον κοιτούσε λυπημένος με τις ροζ χαντρούλες του.

Είχα υποσχεθεί στον Αθηνόδωρο πως θα πήγαινα να τον βλέπω. Αυτό όμως ήταν αδύνατο. Στο σπίτι της κυρα-Καλλιόπης δεν μπαίνουμε ποτέ. Κανένας εντάξει άνθρωπος της γειτονιάς δεν μπαίνει. Τις «εμπορικές συναλλαγές» μας τις κάνουμε πάνω από το μεσότοιχο που χωρίζει τις βεράντες μας. Φυσικά, όταν μας άρπαξε, στις αρχές του χειμώνα, την πέτσινη πολυθρόνα από το γραφείο του πατέρα –«Έχουμε δυο, τι πειράζει;» είχε πει η μητέρα για παρηγοριά– τότε, αναγκαστικά, μπήκε στο σπίτι μας ο

χοντρο-Μήτσος μ' ένα φίλο του, ένα ρεμάλι της γειτονιάς, και την κουβαλήσανε.

Έσκυβα λοιπόν από τη βεράντα μας και κοιτούσα στον κήπο της κυρα-Καλλιόπης, εκεί που είχε εγκαταστήσει το κονικλοτροφείο της. Προσπαθούσα να διακρίνω τον Αθηνόδωρό μας. Δεν τα κατάφερα, ήταν πολλά τα κουνέλια και δεν έχουμε κιάλια. Κάθε πρωί, μα κάθε πρωί, του φώναζα από μέσα μου: Καλημέρα, Αθηνόδωρε, και είχα άχτι τον πατέρα.

Ένα μεσημέρι, όταν γύρισα σπίτι, τους βρήκα όλους γύρω από το τραπέζι. Η μητέρα είχε στρώσει το καλό μας τραπεζομάντιλο.

– Έλα λοιπόν, Ζωή, άργησες. Έχουμε σπουδαίο φαί σήμερα, είπε χαρούμενος ο πατέρας.

Στη μέση του τραπεζιού, άχνιζε η καλή μας πιατέλα.

– Τι είναι αυτό; ρώτησα με λαχτάρα.

– Λαγός στιφάδο, είπε ο πατέρας.

– Και πού τον βρήκατε; ρώτησα.

Τα μάγουλα της μητέρας είχανε ροδίσει κι είχε κατεβασμένα τα μάτια.

– Η κυρα-Καλλιόπη μας τον έστειλε με το γιο της. Μπήκε μέσα, άφησε την κατσαρόλα: «Από τη μάνα μου» είπε, κι έφυγε αμέσως. Δεν πρόλαβα να πω λέξη. Αναγκάστηκα να τον κρατήσω, τι να 'κανα;

Ο πατέρας νευρίασε.

– Τι θα πει αναγκάστηκες; Η γυναίκα μάς σκέφτηκε, λίγο το 'χεις; Όλο τα βάζετε μαζί της κι όλο μας εξυπηρετεί. Ποιος άλλος στη γειτονιά θα το 'κανε;

– Σωκράτη, σε παρακαλώ, μην ξαναρχίσουμε τα ίδια.

Η μητέρα στενοχωριέται όταν ο πατέρας προσπαθεί να

δικαιολογήσει την κυρα-Καλλιόπη.

– Καλά καλά, ας φάμε, πεινάω, είπε ο πατέρας κι έσπρωξε το πιάτο του προς την πιατέλα.

Η αλήθεια είναι πως το στιφάδο μοσχομύριζε. Πεινούσα πάρα πολύ. Μπορεί και να μην έχει τόσο άδικο ο πατέρας. Η Ειρήνη λέει πως ένας άνθρωπος δεν είναι ποτέ μόνο άσπρος ή μόνο μαύρος, δηλαδή καλός ή κακός. Κι ο χειρότερος εγκληματίας μπορεί να 'χει τις καλοσύνες του. Ίσως και το Μαύρο Χταπόδι να γίνεται πού και πού γκριζο.

Χριστέ μου, τι φαγητό ήταν αυτό... Η κυρα-Καλλιόπη το 'χε μαγειρέψει με πολλά κρεμμύδια και μπόλικο λάδι, είχε βάλει φύλλα δάφνης και χοντρό μαύρο πιπέρι. Με το κουτάλι μάζευα την πηχτή σάλτσα. Η μπομπότα θρίβεται και την τρώμε συνήθως χωριστά από το φαί. Δεν αφήσαμε τίποτε, ούτε ένα μοσχοκάρφι. Η πιατέλα λαμποκοπούσε, λες και μόλις είχε βγει από την πιατοθήκη. Όλοι ήμαστε ευχαριστημένοι. Και η μητέρα έφαγε με όρεξη. Μόνο που φάγαμε πολύ βιαστικά. Έπρεπε ν' αργούμε την κάθε μπουκιά για να κρατήσει πιο πολύ η χαρά μας.

Ο πατέρας είχε γείρει την πλάτη στην καρέκλα του και κάπνιζε.

– Ο πόλεμος, όπου να 'ναι, θα τελειώσει, Έμμα, θα το δεις.

Είναι πάντα αισιόδοξος όταν είναι χορτάτος.

Ύστερα από λίγες μέρες, το στιφάδο είχε ξεχαστεί, όμως εγώ είχα ξεθαρρέψει, θα πήγαινα να δω τον Αθηνό-δωρο. Άλλωστε έπρεπε να επιστρέψουμε και την κατσαρόλα.

– Ειρήνη, τ' αποφάσισα, θα πάω να τον δω. Κι αν με δει κανένας θα πω πως πήγα να της πουλήσω κάτι.

- Και δεν πας; Άσε τον κόσμο να λέει, τι σε νοιάζει;
Δίστασα λίγο πριν χτυπήσω το κουδούνι της κυρα-Καλλιόπης. Άκουσα τα πασούμια της να κατεβαίνουν βαριά τις σκάλες. Άνοιξε η πόρτα και φάνηκε στο άνοιγμά της, ίδια όμως πάντα, με την κλαρωτή ρόμπα και τα ξεχτένιστα μαλλιά. Μόνο που δε χαμογελούσε. Ούτε μου είπε: καλώς το όμορφο κορίτσι... φτου να μη μου βασκαθείς..., κι όλα τα άλλα που συνηθίζει.

Σαν θυμωμένη με ρώτησε:

- Τι θέλεις;

Της έδειξα την κατσαρόλα που την είχα τυλίξει σε μια πετσέτα.

- Ξέρετε, κυρία Καλλιόπη, θα ήθελα να δω τον Αθηνό-δωρο.

- Ποιον Αθηνόδωρο, καλέ;

- Το κουνέλι μας.

Γέλασε η κυρα-Καλλιόπη.

- Ακούς εκεί το κουνέλι σου! Ούτε ένα ευχαριστώ δε μου είπατε.

Τα έχασα.

- Μα σας ευχαριστούμε, σας ευχαριστούμε, κυρία Καλλιόπη, και η Ειρήνη κι ο πατέρας, κι η μητέρα έλεγε...

- Πολλά λέει η μητέρα σου. Ένα πρωινό έχασα να καθαρίζω κρομμύδια, μια σκά παρακαλώ, τι λέω μια σκά; παραπάνω ήταν. Κι αν έβαλα λάδι, για να σας ευχαριστήσω, λες και ήμουν υποχρεωμένη. Αχάριστοι είστε, αχάριστοι, ακούς; Ούτε ένα ευχαριστώ! Και να το πεις στη μάνα σου, τη Γαλλίδα, που κάνει πως δε βλέπει και δε με χαιρετάει...

Δεν καταλάβαινα τι έλεγε... Δεν ήξερα τι να της πω, μπέρδεψα τα λόγια μου.

– Μα, να μας συγχωρείτε... δηλαδή, αν είναι τέτοιο βάρος για σας... να τον πάρω τώρα αμέσως και πολύ σας ευχαριστούμε και η μητέρα, ξέρετε, δε θα σας είδε, όταν δε φοράει τα γυαλιά της...

– Ποιον θα πάρεις, καλέ; φώναξε η κυρα-Καλλιόπη:

– Τον Αθηνόδωρο.

Γέλασε δυνατά το Μαύρο Χταπόδι.

– Και τι νομίζεις πως ήταν το στιφάδο; Γάτα; Δε φτάνει που σας τον πάχυνα, που σας τον μαγείρεψα, ζητάς και ρέστα.

Αμέσως κατάλαβα. Το στιφάδο... ο Αθηνόδωρος.

Τα λόγια ξέφυγαν από το στόμα μου και φώναξα δυνατά, πολύ δυνατά:

– Μαύρο Χταπόδι, Μαύρο Χταπόδι, να πεθάνεις, να πεθάνεις...

Πέταξα χάμω την κατσαρόλα κι έφυγα.

Ανέβηκα τέσσερα τέσσερα τα σκαλιά. Η μητέρα στεκόταν στο κεφαλόσκαλο. Άνοιξε την αγκαλιά της, χώθηκα μέσα της και ξέσπασα σε λυγμούς.

– Μανούλα, ο Αθηνόδωρος, μανούλα, ο Αθηνόδωρος.

Και κείνη μου χάιδευε απαλά το κεφάλι κι όλο μου 'λεγε: ησύχασε, κουνελάκι μου, ησύχασε, κουνελάκι μου.

Λαός-Λευτεριά

Ο αστράγαλός μου. Μελιτζανής, πρησμένος σαν φουσκωμένο ασκί. Δεν μπορώ να πατήσω το πόδι μου κάτω. Η θεία Μαρία θα μου το πασαλείψει με μια αλοιφή. «Την έχω από τα πριν από τον πόλεμο. Δεν την πουλάνε στα φαρμακεία. Η Βιολέτα την έφτιαξε μόνη της με μια συνταγή της ξαδέρφης μου της Γιαπαρίνας. Θαυματουργή. Θα σου κάνω μια επάλειψη κι ύστερα θα σου το τυλίξω με μια μάλλινη κάλτσα του θείου σου. Θα δεις, μην κάνεις έτσι, σε μια βδομάδα θα 'σαι στο πόδι...»

Σε μια βδομάδα; Μια βδομάδα ακίνητη, δεμένη σε τούτο το ντιβάνι και τα παιδιά να 'ναι στου Γκύζη, να λένε αστεία και να διασκεδάζουν; Τι κακοτυχία, Χριστέ μου! Τα δάχτυλά μου μοιάζουν με προπολεμικά λουκανικάκια. 'Αι!... Όταν πάω να τα κουνήσω, πονάω μέχρι απάνω.

«Επειδή φοβήθηκες και το 'βαλες στα πόδια, γι' αυτό την έπαθες» ισχυρίζεται ο Γιώργος.

Δεν είναι αλήθεια. Σύμφωνα, φοβήθηκα. Ποιος όμως δε φοβήθηκε; Έτρεξα πρώτη κι ακολούθησαν οι άλλοι, γιατί βρισκόμουν στη δεξιά αράδα και στην αρχή της. Όταν ο Μάνος φώναξε: «Σκορπίστε!» τι έπρεπε να κάνω; Να σταθώ εκεί, να πολεμήσω με το τενεκεδάκι και το πινελάκι μου; Η τουφεκιά ακούστηκε από τ' αριστερά. Κατάπάνω της να πήγαινα; Το 'βαλα στα πόδια. Οι άλλοι τρέξανε πίσω μου, και κόβω το κεφάλι μου πως την ίδια λα-

χτάρα ένιωσαν με μένα. Η νύχτα πριν από λίγα δευτερόλεπτα έστεκε βουβή, χωρίς ανάσα. Ξάφνου, γέμισε ποδοβολητό και τουφεκιές. Μια σκέψη είχε σφηνωθεί μέσα στο κεφάλι μου: να βρω μια πόρτα, ν' ανοίξει, να χωθώ μέσα, να σωθώ. Έτρεχα, έτρεχα...

Το κουδούνι! Ο Άρης, με τη ριγέ κοστουμιά και την γκρενά γραβάτα, μπαίνει μέσα στο δωμάτιο. Μοιάζει τόσο πολύ με καθώς πρέπει κύριο, που κανένας δεν μπορεί να τον υποπτευθεί. Στητός κι όμορφος σαν φιγουρίνι. Μόνο το μπαστουνάκι με την ασημένια λαβή του λείπει... Κάθε φορά που τον βλέπω χαίρομαι. Κλείνει τα γκριζογάλανα μάτια του και με κοιτάει μέσα από τις χαραμάδες.

– Γεια χαρά, Ζωή, τι έπαθες πάλι;

Κοιτάει το πόδι μου.

– Πονάς;

Το «τι έπαθες πάλι» με νευριάζει. Το «πάλι» πάει αντάμα μ' αυτό που συνέβηκε την προπερασμένη βδομάδα, στην αυλή του Χημείου, τη νύχτα που γράψαμε τα συνθήματα στους τοίχους. Χωρίς να το καταλάβω, πάτησα τη σκανδάλη και μου ξέφυγε μια σφαίρα. Παραλίγο να με βρει στο πόδι. Ήμουν όμως τυχερή, σφηνώθηκε στο χώμα. Εκείνη τη νύχτα δεν πάθαμε τίποτε. Κανένας δε μας άκουσε, περίπολος δεν περνούσε και συνεχίσαμε τη δουλειά μας. Την άλλη μέρα, στη συνεδρίαση, ο Μάνος με κατσάδιασε: «Εξαιτίας σου θα μπορούσαν να μας συλλάβουν όλους. Πιστόλι δε θα ξαναπιάσεις στο χέρι σου». Άλλο που δε θέλω. Με το τενεκεδάκι μου και το πινέλο, νιώθω πιο σίγουρη.

– Λοιπόν, πες τα μου όλα από την αρχή, μην παραλείψεις τίποτε.

Ο Άρης ήταν ο μέγας καθοδηγητής. Το «Άρης» βάζω

στοίχημα πως είναι ψευδώνυμο. Δεν ξέρω ούτε το επίθετό του. Όμως, θα 'χει στα σίγουρα πλούσιους γονείς. Του φαίνεται. Τον βλέπω αραιά και πού. Για να 'ρθει να με δει στο σπίτι της θειας μου, πάει να πει πως τα χτεσινοβραδινά γεγονότα είναι πολύ σοβαρά. Πάντως εμένα δεν πρόκειται να μου κάνει κριτική, γιατί σε τίποτε δεν έφταιξα. Του τα είπα όλα, ίσως κάπως ανακατεμένα, όμως δεν παράλειψα τίποτε.

Από δω και κάμποσες μέρες μένω στου Γκύζη, μαζί με την ομάδα μου. Η συνοικία είναι δικιά μας, λεύτερη. Όταν διασχίζεις τη λεωφόρο Αλεξάνδρας, πρέπει να προσέχεις. Ένας χαφιάς ή ένας ταγματасφάλιτης μπορεί να σε σταματήσει και να σε συλλάβει. Μόλις όμως πατήσεις το πόδι σου στα σύνορα του Γκύζη, που βρίσκονται λίγα μέτρα μακριά από το χωματένιο πεζοδρόμιο της λεωφόρου, είσαι ένας ελεύθερος άνθρωπος. Μπορείς να τραγουδήσεις δυνατά όποιο τραγούδι σου κάνει κέφι. Λόγου χάρη:

*Παιδιά, σηκωθείτε να βγούμε στους δρόμους
γυναίκες και άντρες, με όπλα στους ώμους
στο τίμιο λάβαρο πάντα πιστοί
στη σάλπιγγα πλάι που μας προσκαλεί...*

ή να γράψεις, μέρα μεσημέρι, μ' όλη σου την άνεση και με καλλιγραφικά γράμματα πάνω σ' έναν τοίχο: «ΑΥΡΙΟ ΦΤΑΝΕΙ Η ΧΙΛΙΑΚΡΙΒΗ ΛΕΥΤΕΡΙΑ». Κανένας δε θα σε πειράξει.

Οι άνθρωποι του Γκύζη σε προσπερνάνε ή κοντοστέκονται και χαζεύουν. Το πολύ πολύ καμιά γριά στο παραθύρι της να κουνήσει το κεφάλι και να σου φωνάξει: «Πρόσσεχε, παιδί μου, δεν ξέρεις τι γίνεται...» Πώς δεν ξέ-

ρω τι γίνεται, γιαγιάκα; Ξέρω και παραξέρω. Οι Γερμανοί χάνουν τον πόλεμο κι εμείς κάθε λίγο και λιγάκι λευτερώ-
νουμε κι από μια συνοικία της Αθήνας. Σε λίγο ολόκληρη
η πόλη μας θα 'ναι λεύτερη. Άντεξε μόνο, γιαγιάκα...

Λίγο πιο πάνω, ούτε δέκα λεπτά με τα πόδια, εκεί που
τελειώνει η ανηφόρα, βρήκαμε ένα άδειο δίπατο σπίτι και
σ' αυτό στήσαμε το αρχηγείο μας. Μέσα και ζούμε καμιά
δεκάπενταριά επονίτες. Οι άλλοι μοιραστήκανε στα γύρω
σπίτια της συνοικίας. Φυσικά, εγώ μένω στο αρχηγείο.
Στο δεύτερο πάτωμα έχει μια μεγάλη βεράντα και, τώρα
που ζέστανε ο καιρός, όταν βραδιάζει, ξαπλώνουμε και
πάνω, στις κουβέρτες μας και στα ράντζα μας, κι αρχινάμε
κάτι κουβέντες που δεν έχουν τελειωμό. Συχνά τσακωνό-
μαστε ή πιάνουμε το τραγούδι, σιγανά, να μην ξυπνήσουμε
τη γειτονιά. Όμορφες βραδιές. Αν δεν ήταν ο πόλεμος, θα
ευχόμουνα ποτέ να μην τελειώσουν.

Όμως, από του Γκύζη, τις νύχτες, όταν η κυκλοφορία
απαγορεύεται στην Αθήνα, ξεκινάμε όλοι μαζί και πηγαί-
νουμε σ' άλλες συνοικίες, ή και στο κέντρο της πόλης, να
γράψουμε πάνω στους τοίχους, να μοιράσουμε προκηρύ-
ξεις και να προετοιμάσουμε μια εξόρμηση για την άλλη
μέρα. Έτσι έγινε και χτες.

Στις δύο το πρωί, όλοι οι συναγωνιστές θα ξεκινούσαμε
από την πλατεία του Γκύζη, συνταγμένοι. Πού θα πηγαί-
ναμε, κανένας δεν το ήξερε, θα το μαθαίναμε την τελευ-
ταία στιγμή και θ' ακολουθούσαμε το Μάνο, που είναι ο
αρχηγός της συνοικίας.

Ποιος έχει διάθεση να κοιμηθεί ως τις δύο που θ' άρχι-
ζε η δουλειά; Ήμαστε στη βεράντα και είχαμε πιάσει μια
συζήτηση για την Τέχνη. Η Τέχνη για την Τέχνη ή η Τέχνη
για το λαό; Φυσικά όλοι συμφωνούσαμε: η Τέχνη για το

λαό. Μόνο ο Ερρίκος διαφωνούσε και είχε υψώσει τη φωνή. Λέει κάτι πράματα που σε κάνουν έξω φρενών. Έλεγε, λόγου χάρη, πως ο δημιουργός, όταν δημιουργεί, δεν πρέπει να έχει κανενός είδους δέσμευση. Να μη σκέφτεται για ποιον γράφει, συνθέτει ή ζωγραφίζει. Να τον οδηγεί η έμπνευσή του και μόνο η έμπνευση και να μην τον νοιάζει αν το έργο του θα το καταλάβει ο κόσμος σήμερα. Οι πρωτοπόροι αναγκαστικά ανοίγουν δρόμους που θα τους ακολουθήσουν ίσως οι αυριανοί άνθρωποι και, άκουσον άκουσον, πως δεν έχει σημασία αν εμείς τώρα δεν τους παραδεχόμαστε! Μα η Τέχνη πρέπει ν' αντιμετωπίζει άμεσα το σημερινό άνθρωπο, τα προβλήματά του, να μην είναι ξεκρέμαστη και άσχετη με τα όσα συμβαίνουν αυτή τη στιγμή στον κόσμο. Ο Ερρίκος Κορδάτος είναι ένα παράξενο αγόρι, φέτος τέλειωσε το γυμνάσιο, έχει του κόσμου τις γνώσεις, αλλά όλοι πιστεύουμε πως το μυαλό του λειτουργεί στραβά. Ποιος τον επηρεάζει; Ο πατέρας του, ο μέγας ιστορικός; Έχει ένα όνειρο, να φύγει για το Παρίσι. Μόλις, λέει, τελειώσει ο πόλεμος, θα πάει εκεί να σπουδάσει ιστορία της Τέχνης, ελεύθερος και αδέσμευτος. Ξέρει να μιλάει τα γαλλικά σαν Γαλλόπαιδο κι όλο χώνει στα ελληνικά του λέξεις, εκφράσεις γαλλικές, και μεις τον φωνάζουμε κοροϊδευτικά: «εστέτ». Η συζήτηση είχε ανάψει και φωνάζαμε δυνατά. Κάποιος από το γειτονικό σπίτι, θύμωσε: «Για σωπάστε λοιπόν, κοιμάται ο κόσμος». Στις δύο παρά τέταρτο αναγκαστικά σωπάσαμε· έπρεπε να ετοιμαστούμε. Γέμισα το ταγάρι μου προκηρύξεις.

Η Καίτη, η αιώνια σχολαστική, ξέπλυνε το πινέλο της με πετρέλαιο λες και δε θα το βουτούσε πάλι στην πράσινη μπογιά. Δεν ξέρω πόσοι από μας βαστούσαν όπλο.

Στην πλατεία μαζευτήκαμε ακριβώς σαράντα. Η νύχτα

ήταν θεοσκότεινη. Ο Μάνος άρχισε με σιγανή φωνή, αλλά ξεκάθαρη, να δίνει εντολές:

«Θ' ανέβουμε στην Κυψέλη ακροβολιστί, είκοσι από τη μια πλευρά, είκοσι από την άλλη».

Εκεί θα γράφαμε σ' όλους τους τοίχους: ΕΛΛΗΝΕΣ Ο ΦΑΣΙΣΜΟΣ ΠΕΘΑΙΝΕΙ ΟΛΟΙ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ. Και θα σκορπούσαμε τις προκηρύξεις. Για ν' ανεβούμε στην Κυψέλη, θά διάσχιζαμε το Πολύγωνο, που είναι λεύτερο κι αυτό. Ο Βάσος προπορευότανε και θα 'λεγε το σύνθημα, ο φρουρός θ' απαντούσε με το παρασύνθημα και χωρίς φόβο θα προχωρούσαμε.

«Όταν όμως βγούμε από τα σύνορα της συνοικίας, πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί. Να βαδίζουμε πάντα ακροβολιστί, βουβοί και με περπατησιά γάτας» είπε ο Μάνος.

Ξεκινήσαμε στις δύο και τέταρτο ακριβώς, μέσα στη βουβαμάρα της νύχτας. Δέκα μέτρα μπροστά μας προπορευόταν ο Μάνος με το Βάσο και, πίσω από τα τενεκεδάκια και τις προκηρύξεις, όσοι κρατούσαν όπλα. Ένιωθα μια ευχάριστη αίσθηση στο στομάχι, όπως όταν ετοιμάζομαι να παίξω την Κλυταμνήστρα, στην τάξη του κυρίου Ροντήρη.

Τ' άστρα, πολύ ψηλά στον ουρανό, μόλις που φώτιζαν τα βήματά μας κι αυτό το σκοτάδι ήταν ευλογημένο, μας προστάτευε. Σε δέκα λεπτά είχαμε μπει κιόλας στη φιλική συνοικία και η σιγουριά μας μεγάλωσε. Μου φαινότανε πως πίσω από τις κλειστές γρίλιες των σπιτιών ξαγρυπνούσανε για το χατίρι μας άνθρωποι που ψιθύριζαν: Καλή τύχη, παιδιά. Τώρα το βάδισμά μας αντηχούσε πνιχτό αλλά ξεκάθαρο.

Ξάφνου ακούστηκε ένα σφύριγμα. Κανένας δε σκιάχτη-

κε. Ύστερα άκουσα το Μάνο να φωνάζει κάτι. Το «σύνθημα» σκέφτηκα και περίμενα την απάντηση, έναν άλλο ήχο, το «παρασύνθημα». Έτσι γίνεται πάντα. Όμως ο φιλικός ήχος δεν αντήχησε. Στη θέση του έσκασε μια τουφεκιά. Για λίγα δευτερόλεπτα τα πόδια μας καρφώθηκαν στη γη. Η τρελή σκέψη θα πέρασε από τα κεφάλια όλων μας: Παγίδα. Η συνοικία δεν ήταν λεύτερη. Και πριν προλάβουμε να σκεφτούμε, χιλιοκομματιάστηκε η γαλήνη της νύχτας από τις πιστολιές και τις τουφεκιές. Ο Βάσος κι ο Μάνος φώναξαν:

«Σκορπίστε, φευγάτε...»

Άρχισα, λοιπόν, να τρέχω για να ξεφύγω από τους πυροβολισμούς. Οι άλλοι τρέχανε από πίσω μου. Πηδούσαμε χαντάκια, οι πέτρες κατρακυλούσανε, λαγκκούβες ρουφούσανε τις πατημασιές μας, αγκάθια ξεσκίζανε τα πόδια μας, μας βάζανε τρικλοποδιές. Το σκοτάδι, μαύρο, θολό σύννεφο μας έζωνε όλο και πιο πολύ κι εγώ έψαχνα σαν τυφλή να βρω μια πόρτα. Να κρυφτώ, να κρυφτούμε... Σκόνταψα πάνω σε κάτι σκαλοπάτια κι άρχισα να τ' ανεβαίνω σαν τρελή. Όταν βρέθηκα στο πλακόστρωτο, δεν είδα την πόρτα και την προσπέρασα τρέχοντας. Το σπίτι νιόχτιστο. Δεν ήταν τοίχος να με σταματήσει κι έπεσα στο κενό κι από πάνω μου πέσανε άλλοι τέσσερις πέντε.

- Ήταν η φόρα, βλέπεις, Άρη...

Η σουβλιά στο πόδι μου και το βάρος των άλλων πάνω στο κορμί μου μ' έκαναν να πιστέψω πως αυτό ήταν το τέλος της ζωής μου. Οι άλλοι που πρόλαβαν να σταματήσουν, αρχίσανε να χτυπάνε σαν δαιμονισμένοι την πόρτα, όμως κανένας δεν άνοιγε. Άκουσα τον Ερρίκο που φώναξε:

«Αν δεν ανοίξετε, θα σπάσουμε την πόρτα, θα πυροβολήσω».

Έτσι το είπε, φυσικά, γιατί αυτός ποτέ του δεν είχε κρατήσει όπλο στο χέρι. Όμως η φοβέρα του έπιασε. Η πόρτα άνοιξε. Ούτε ξέρω ποιοι με κουβαλήσανε και με ξάπλωσαν χάμω στα σανίδια της σάλας. Οι νοικοκυραίοι στέκονταν με τα νυχτικά τους κι έτρεμαν από το φόβο τους. Μας κοιτούσαν εχθρικά. Η Καίτη είχε πασαλειφτεί ολόκληρη με πράσινες μπογιές, εγώ κρατούσα σφιχτά το ταγάρι μου και βογκούσα. Ο Γιάννης ήταν άσπρος σας χασές. Μέσα στην τρομάρα μου και στους πόνους μου, έβριζα από μέσα μου τους ανθρώπους του σπιτιού που στέκονταν σαν κούτσουρα χωρίς να πουν λέξη. Ήταν μια μάνα, η κόρη της, καμιά τριανταριά χρονών, κι ο άντρας της. «Ταγματасφалίτης» σκέφτηκα και τώρα θα μας παραδώσει στους άλλους. Το σπίτι, ολόκληρη η συνοικία είχε γίνει ένα τεράστιο στόμα λύκου που σε λίγο θα μας καταβρόχθιζε.

– Καλά, κανένας από σας δε σκέφτηκε εκείνη τη στιγμή να κάνει κάτι; Να φύγετε; Να μιλήσετε σ' αυτούς τους ανθρώπους; με ρώτησε ο Άρης.

– Όχι, κανένας δεν έκανε τίποτα. Ο φόβος μάς είχε παραλύσει όλους. Αλλά η πιο φοβερή στιγμή, ποτέ μου δε θα την ξεχάσω, ήταν όταν ακούστηκαν βήματα και φωνές να πλησιάζουν προς το σπίτι. Έβγαχναν να μας βρούνε. Θα μας σκότωναν επιτόπου. Ήμαστε άοπλοι. Η πράσινη μπογιά, που είχε χυθεί πάνω στα ρούχα μας, οι προκηρύξεις που κρατούσαμε ήταν ατράνταχτες αποδείξεις πως ήμασταν της ΕΠΟΝ. Ποιος θα μπορούσε να μας σώσει; Ο νοικοκύρης, ο «ταγματасφалίτης», που αναγκάστηκε με τις φοβέρες ν' ανοίξει την πόρτα του;

– Αχ, Άρη, σκέψου την έκπληξη και τη χαρά μας, όταν ακούσαμε τη φωνή του Μάνου:

«Έι... πού είστε; Φανερωθείτε, δεν υπάρχει φόβος».

Μου φάνηκε πως ξυπνούσα από έναν επιτάλτη, όχι βέβαια πως κατάλαβα αμέσως τι είχε συμβεί. Πάντως ήμουν σίγουρη πως τα βήματα που πλησιάζαν ήταν δικά μας, κι όχι των εχθρών.

Ο Ερρίκος άνοιξε την πόρτα. Μπήκανε μέσα στο σπίτι ο Βάσος, ο Μάνος και οι άλλοι, λαχανιασμένοι και χαμογελαστοί. Το τι έγινε, πώς να σ' το περιγράψω; Όλοι μαζί μιλούσαμε, φωνάζαμε. Η Καίτη έκλαιγε. Ο Μάνος μάς εξήγησε:

«Ο φρουρός σφύριξε πρώτα κι ύστερα ρώτησε: Τις ει; Του απάντησα: Λαός. Εκείνος έπρεπε ν' απαντήσει: Λευτεριά. Όμως δεν το ήξερε αυτό το σύνθημα. Περίμενε τη λέξη: Νίκη, και μεις να του απαντήσουμε: Ελλάδα. Λοιπόν, πίστεψε πως ήμασταν εχθροί και έριξε την πρώτη τουφεκιά για να ξεσηκώσει τους δικούς του. Εμείς πάλι, σίγουροι πως πέσαμε σ' εχθρική συνοικία, αρχίσαμε να βαράμε. Σταθήκαμε τυχεροί, παρ' όλο το σκοτάδι, αναγνώρισα ένα δικό μας, του φώναξα κι εκείνος έδωσε διαταγή να σταματήσει το πιστολίδι...»

– Το μόνο άδοξο θύμα αυτής της παρεξήγησης: ο πρησμένος μου αστραγάλος.

Ο Άρης, καθισμένος στην πολυθρόνα της θειας μου, με μισόκλειστα τα μάτια, ακούει χωρίς να μιλάει. Σκέφτεται. Σαν μεγάλος καθοδηγητής, στην κορυφή μιας πυραμίδας, θα πρέπει να βρει τους υπεύθυνους. Ποιοι να 'ναι; Ο Βάσος κι ο Μάνος; Δεν το πιστεύω. Σε τι φταίχανε; Ο φρουρός του Πολυγώνου; Μπορεί;... Αλλά, αν του δώσανε λάθος σύνθημα και παρασύνθημα; Ουφ, δεν είναι δική μου

δουλειά, ας τα ξεμπλέξουνε μόνοι τους.

– Και ξέρεις, συνεχίζω, αμέσως, όταν οι άνθρωποι του σπιτιού κατάλαβαν ποιοι ήμασταν έγιναν άλλο πράγμα. Κι αυτοί είχανε μπερδευτεί.

Μόλις διαλύθηκε η παρεξήγηση, δεν ήξεραν πώς να μας περιποιηθούν. Η μάνα, η κυρα-Λένη, με το γαμπρό της, που είναι καταδικός μας, με ξάπλωσαν πάνω στο μεγάλο κρεβάτι. Η Μαρία, η κόρη, μου έβαλε ζεστές κομπρέσες στο πόδι μου, μου έδωσε ένα ζεστό γάλα με μια ασπιρίνη και στους άλλους έκαναν ένα σωρό αγάπες.

«Αχ, και μεις που νομίσουμε ότι ήσαστε χίτες...»

«Εγώ το κατάλαβα, έλεγε η Μαρία, όταν είδα την πράσινη μπογιά στο φουστάνι της κοπέλας, αλλά σάστισα και τρώμαξα, δεν πρόλαβα να σκεφτώ...»

Κι ο Μιχάλης, ο άντρας της, μας είπε:

«Παραξευεύτηκα που ήταν και κορίτσια ανάμεσα στους “εχθρούς” αλλά μια και ήμουν τόσο σίγουρος για τη λεύτερη συνοικία μου και μια και σας κυνηγούσαν οι δικοί μας... ε;»

Η κυρα-Λένη έκανε πολλές φορές το σταυρό της μπρος στο εικονοστάσι.

Όλοι έφυγαν για να πάνε στην Κυψέλη, με μια ώρα αργοπορία στο πρόγραμμα.

Μ' άφησαν μόνη στο σπίτι αυτών των καλών ανθρώπων. Κοιμήθηκα, κι ας πονούσα. Το πρωί ο Μιχάλης μ' έβαλε στη σέλα του ποδηλάτου του και με κουβάλησε στης θειας μου, να 'χω κάποιον να με φροντίζει.

– Αυτά, δεν έχω τίποτα άλλο να σου πω, Άρη.

Ο Άρης σηκώνεται, μου σφίγγει το χέρι.

– Περαστικά σου, μου λέει και φεύγει.

Παραλίγο να μπήξω τα κλάματα. Και τώρα τι γίνεται;

Η θεία Μαρία θα μου κάνει την επάλειψη κι ύστερα; Πώς περνάνε οι ώρες; Θα 'ρθει τουλάχιστον η Αθηνά ή το Κούλι να μου κρατήσουνε συντροφιά;

Κόκκινη κλωστή δεμένη...

«Η είδησις ότι ήρχισεν η απελευθέρωσις της Ελλάδος με συγκινεί βαθύτατα. Ουσιωδώς δεν κατεκτήθη ποτέ η Ελλάς. Κατά τα τέσσερα έτη της γερμανικής κατοχής η Ελλάς εδοκίμασεν αφαντάστους στερήσεις. Εκεί όπου ολόκληροι λαοί έχανον κάθε θάρρος και κάθε ελπίδα, η Ελλάς μόνη ύψωνε το ανάστημά της εναντίον των μηχανοκινήτων βαρβάρων ορδών αποφασισμένη να μείνη ελευθέρα. Τέσσερα έτη είναι πολλά να βλέπη κανείς άρρωστα τα παιδιά του, καμένα τα χωριά του και την πείνα να θερίζει τους συμπατριώτας του. Αλλά δεν είναι αρκετά διά να σβήσουν τη φλόγα της ελευθερίας. Σήμερον η Ελλάς ελευθερώνεται και πάλιν, όμως ελευθερώνεται από ελεύθερους ανθρώπους. Η Ακρόπολις, η οποία επί 25 αιώνας υπήρξε το σύμβολον της ελευθερίας, θα γίνη και πάλι ο πυρσός της ελπίδος, διά ένα λαμπρόν μέλλον».

Ο πατέρας είναι αξούριστος. Πίσω από τα γυαλιά του, τα δάκρυα θολώνουνε τα μάτια του. Το πρόσωπό του είναι χλωμό κι αδύνατο.

— Αυτά λέει για μας ο Μέγας Ρούσβελτ! Κρίμα που δεν είναι εδώ η μητέρα σας να τ' ακούσει κι εκείνη. Θα χαιρόταν τόσο πολύ η δύστυχη.

Η φωνή του είναι βραχνή.

Κοιτάζω την Ειρήνη: Ώρα να του δίνουμε. Με κοιτάζει και κείνη: Πώς θα γίνει με τον πατέρα; Ανασηκώνω τους ώμους μου: Δε βαριέσαι.

– Εμείς, Ειρήνη, θα πρέπει να πηγαίνουμε. Θ' αργήσουμε, λέω.

– Πάλι θα ξεπορτίσετε; φωνάζει ο πατέρας.

– Μα ξέρεις τι δουλειά με περιμένει; Έχουμε να οργανώσουμε την παρέλαση των ηθοποιών και των δραματικών σχολών. Εγώ είμαι η υπεύθυνη για τις δραματικές σχολές.

– Τι θα πει υπεύθυνη; Ποιος σ' έβαλε υπεύθυνη; Θα με τρελάνετε εσύ κι η αδερφή σου. Καθίστε και λίγο σπίτι να δούμε πώς θα ορθοποδήσουμε. Δε θα μας θρέψουν οι ζωκραυγές κι οι παρελάσεις σας.

Ο πατέρας είναι απελπισμένος. Τέτοιες μέρες και να μην τις χαίρεται!

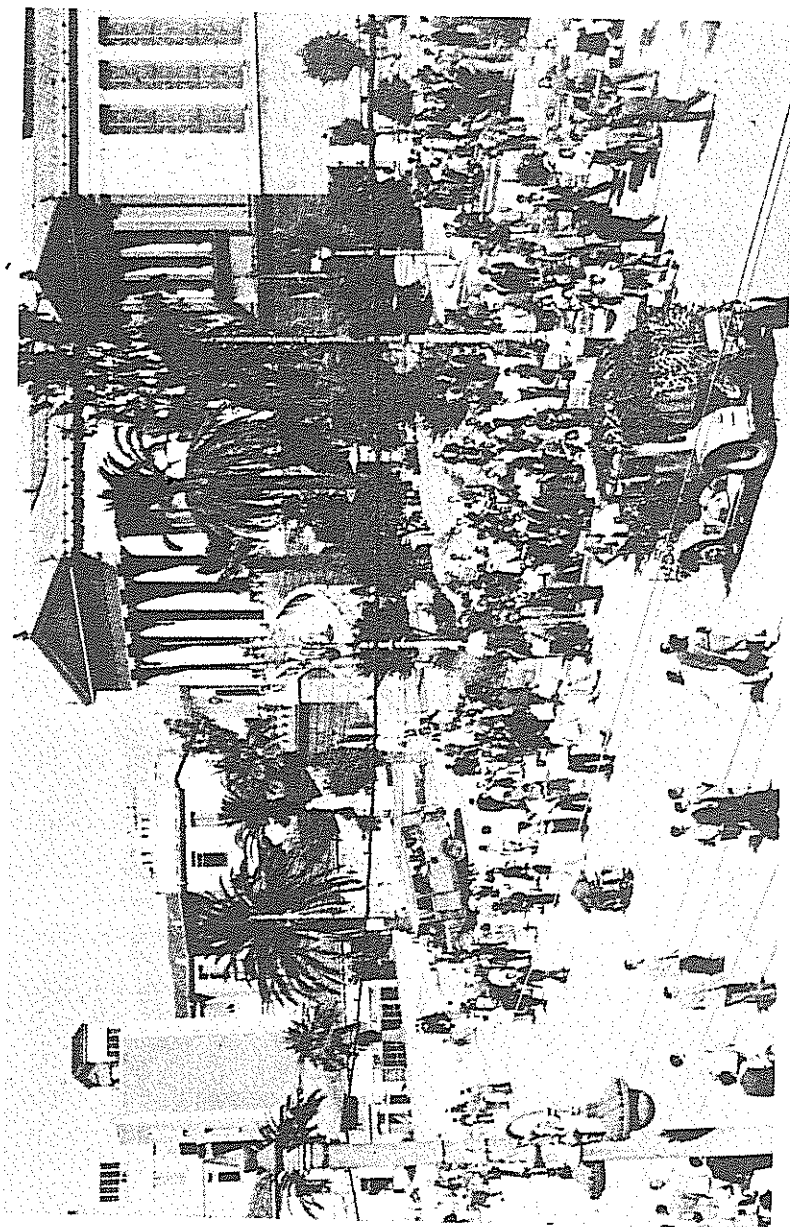
– Γιατί φωνάζεις, πατέρα; Καταφέραμε και ζήσαμε όλα αυτά τα χρόνια και τώρα φοβάσαι; Είμαστε ελεύθεροι! Ακούς; Ελεύθεροι! Όλα θα σιάξουν, μη στενοχωριέσαι.

– Εύκολα τα λόγια, κόρη μου, ρώτησε όμως κι εμένα πώς τα φέρνω βόλτα. Ξέρεις πόσο έφτασε η λίρα; 800 δισεκατομμύρια! Το κρέας, το ψάρι, το λάδι, 200 δισεκατομμύρια η οκά. Δε βρήκα να ψωνίσω ούτε ένα πράσινο φύλλο. Εξαφανίστηκαν τα λαχανικά. Ως τότε θα τρώμε όσπρια; Θα μπει ο χειμώνας, πώς θα ζεσταθούμε; 12 δισεκατομμύρια η οκά το κάρβουνο και δυο τσιγάρα ένα δισεκατομμύριο! Χτες πληρώθηκα 146 δισεκατομμύρια και σήμερα η τσέπη μου είναι άδεια.

– Και σε τι μπορούμε να βοηθήσουμε εμείς; ρώτησε η Ειρήνη.

– Καθίστε σπίτι. Βοηθήστε με στους λογαριασμούς. Παρατήσατε το νοικοκυριό και πήρατε τους δρόμους, λες και σεις θα σώσετε την Ελλάδα!

Φουρκίζομαι, άλλο δεν υποφέρεται ο πατέρας! Σηκώνομαι να φύγω. Το βλέμμα της Ειρήνης διατάζει: Κάθισε.



Οι Γερμανοί φεύγουν...

Ξανακάθομαι. Με τις πολλές κουβέντες θ' αργήσω και οι άλλοι, φυσικά, δε θα περιμένουν εμένα.

Η Ειρήνη μιλάει. Η φωνή της είναι ήρεμη, όμως τα μάτια της έχουνε θυμώσει.

— Πατέρα, δεν έχεις δίκιο. Και με στους Γερμανούς τα ίδια μας έλεγες: Δε θα σώσετε εσείς την Ελλάδα. Ποιοι λοιπόν είναι αυτοί οι ελεύθεροι άνθρωποι που ελευθέρωσαν την Ελλάδα; Εμείς, πατέρα. Τέσσερα χρόνια αγωνιστήκαμε. Παίξαμε τη ζωή μας κορόνα-γράμματα. Η Ζωή, εγώ, ο Γιώργος, όλοι μας, σώσαμε την Ελλάδα. Γιατί, από τη μια βάζεις τα κλάματα όταν διαβάζεις τα λόγια του Ρούσβελτ κι από την άλλη θυμώνεις και θέλεις να κλειστούμε στο σπίτι και να κάνουμε λογαριασμούς; Δε μας αξίζει να γιορτάσουμε αυτή τη χαρά, τη νίκη μας; Αν έβγαινες κι εσύ στους δρόμους, θα ξεχνούσες την ακρίβεια και τα δισεκατομμύριά σου! Πάμε, Ζωή.

Δεν τολμώ να σηκωθώ από την καρέκλα μου. Ο πατέρας, όταν άρχισε να μιλάει η Ειρήνη, έγινε κατακόκκινος. Θα πάθει τίποτε, σκέφτηκα. Έχωσε το κεφάλι του μέσα στις χούφτες του και δεν έβγαλε τσιμουδιά. Πώς να φύγουμε και να τον αφήσουμε έτσι μόνο και τόσο απελπισμένο; Κοιτάζω την Ειρήνη. Ποτέ μου δε θα καταλάβω αυτό το κορίτσι. Δε μιλάει συχνά, όταν όμως ανοίξει το στόμα της τα λέει μαζεμένα.

— Πάμε, Ζωή, θ' αργήσουμε.

Κατεβαίνουμε την οδό Πιπίνου και μέσα μου βράζω ένα σωρό σκέψεις. Πριν από λίγο η Ειρήνη μού φάνταξε σαν δικαστής, δίκαιος ίσως, αλλά αμείλικτος, κι ο πατέρας σαν κατηγορούμενος που καταδικάστηκε. Θα 'πρεπε να είμαι ευχαριστημένη που η αδερφή μου μίλησε τόσο ό-

μορφα, κι όμως δεν είμαι. Θέλω να τρέξω πίσω στο σπίτι, στον πατέρα, μπορεί και να κλαίει.

– Ξέρεις, Ειρήνη...

Με κόβει απότομα, θυμωμένη.

– Άσε τις κουβέντες, Ζωή, σε παρακαλώ.

Φαίνεται πως και η Ειρήνη είχε μέσα της έναν καραγκιόζη κι ας μην το παραδέχεται. Περπατάμε αμίλητες. Η γειτονιά μας είναι έρημη. Όλοι έχουνε κατεβεί στο κέντρο. Η ελληνική κυβέρνηση έφτασε από την Αίγυπτο, εξόν από το βασιλιά που δεν τον θέλουμε πια. Ο πρωθυπουργός θα μιλήσει σήμερα στο Σύνταγμα. Όλοι οι ηθοποιοί και οι δραματικές σχολές θα συγκεντρωθούν στο θέατρο Παπαϊωάννου κι από κει θα ξεκινήσουμε με πλακάτ, λάβαρα και σημαίες για την πλατεία του Συντάγματος.

Το πανηγύρι άρχισε στις 11 Οκτωβρίου, όταν μαθεύτηκε πως ο Γερμανός διοικητής μάζεψε τα μπογαλάκια του κι έφυγε. Από κείνη τη στιγμή είδα πολύ καθαρά τη λευτεριά να στέκεται στο κατώφλι και να με χαιρετάει. Όπως όταν το βαπόρι πλησιάζει στο λιμάνι κι εσύ βλέπεις από κάτω τον αγαπημένο σου άνθρωπο, που χρόνια περίμενες να φτάσει, να σου κουνάει το μαντίλι, να σε χαιρετάει: Έφτασα, έφτασα! Τότε η αγωνία της αναμονής εξαφανίζεται και μένει μόνο η χαρά. Ακόμα κι αυτή η ανυπομονησία: «Αχ, πότε θα δέσει το βαπόρι στο μουράγιο!» γίνεται χαρά.

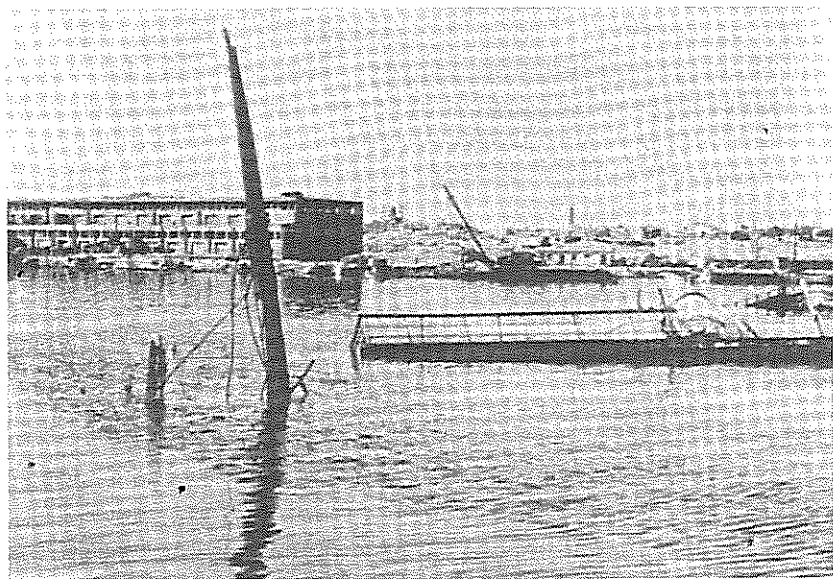
Την άλλη μέρα, στις δέκα το πρωί, κατέβασαν τον αγκυλωτό σταυρό από την Ακρόπολη, και οι Γερμανοί, άκουσε θρόσος, πήγανε και καταθέσανε στεφάνι πάνω στη σημαία τους, στον Άγνωστο Στρατιώτη. Κρίμα που δεν έτυχε να βρεθώ κατά κει. Η Ειρήνη που τα είδε όλα, μου είπε πως ένα παλικάρι ανέβηκε πάνω σ' ένα μαρμάρινο

περβάξι κι άρχισε να βρίζει γερμανικά. Η φωνή του ηχούσε σαν σάλπιγγα της αποκαλύψεως. «Βάρβαροι, κτήνη, φονιάδες, τους είπε, νικηθήκατε. Τώρα, σκουλήκια να σέρνεστε στη γη.» Οι Γερμανοί, ίδιες κερένιες κούκλες, τον άκουγαν βουβοί, φοβισμένοι, κι ύστερα οπισθοχώρησαν κι έφυγαν χωρίς να τους αγγίξει κανένας. Τότε έγινε χαλασμός κυρίου. Ο κόσμος που μέχρι στιγμής κοιτούσε ασάλευτος, κρατώντας την ανάσα του, όρμησε πάνω στη γερμανική σημαία και τη χιλιοκομμάτισε και τα κουρέλια της σκορπίστηκαν στον άνεμο. Άλλοι τραγουδούσαν κι άλλοι έκλαιγαν. Μια μαυροντυμένη γυναίκα πλησίασε τον Άγνωστο Στρατιώτη και του φίλησε τα πόδια.

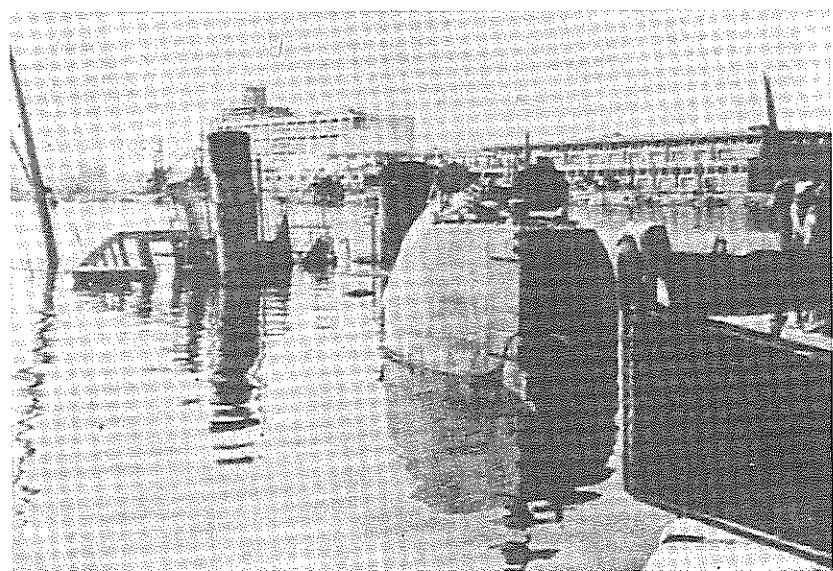
Την ίδια στιγμή, πάνω στην Ακρόπολη, ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, προσευχόταν και η ελληνική σημαία αναρτήθηκε, κι επιτέλους, μόνη της, ανέμισε πάνω στο Βράχο.

Οι δρόμοι της Αθήνας πλημμύρισαν από κόσμο που παραληρούσε από ενθουσιασμό κι ας ακούγονταν από μακριά οι εκρήξεις. Οι Γερμανοί, φεύγοντας, για τελευταίο βάρβαρο αποχαιρετισμό, ανατίναξαν το λιμάνι του Πειραιά. Οι προκυμαίες μας ξεκοιλιάστηκαν. Όταν τη νύχτα, αργά, γυρίσαμε στο σπίτι, η γειτονιά ήταν ανάστατη. Τρέχαν όλοι πέρα δώθε σαν παλαβοί. Είχε διαδοθεί πως οι Γερμανοί θ' ανατίναζαν και τους σιδηροδρομικούς σταθμούς της Αθήνας. Όλοι, τρέμοντας από το φόβο και σέρνοντας τη χαρά τους, ξεμερωθήκανε στα πάγκα. Εμείς καθήσαμε, με τον πατέρα, στο άλσος ως τις τρεις το πρωί, άλλο δεν αντέχαμε. Ύστερα γυρίσαμε σπίτι.

Διαδόσεις. Κανένας σταθμός δεν ανατινάχτηκε, μόνο που ακούγαμε συνέχεια τις μακρινές εκρήξεις. Ούτε δυο ώρες δεν ξάπλωσα. Μόλις έφεξε ξεχυθήκαμε στους δρό-



Οι Γερμανοί φεύγοντας ανατίνιζαν το λιμάνι του Πειραιά

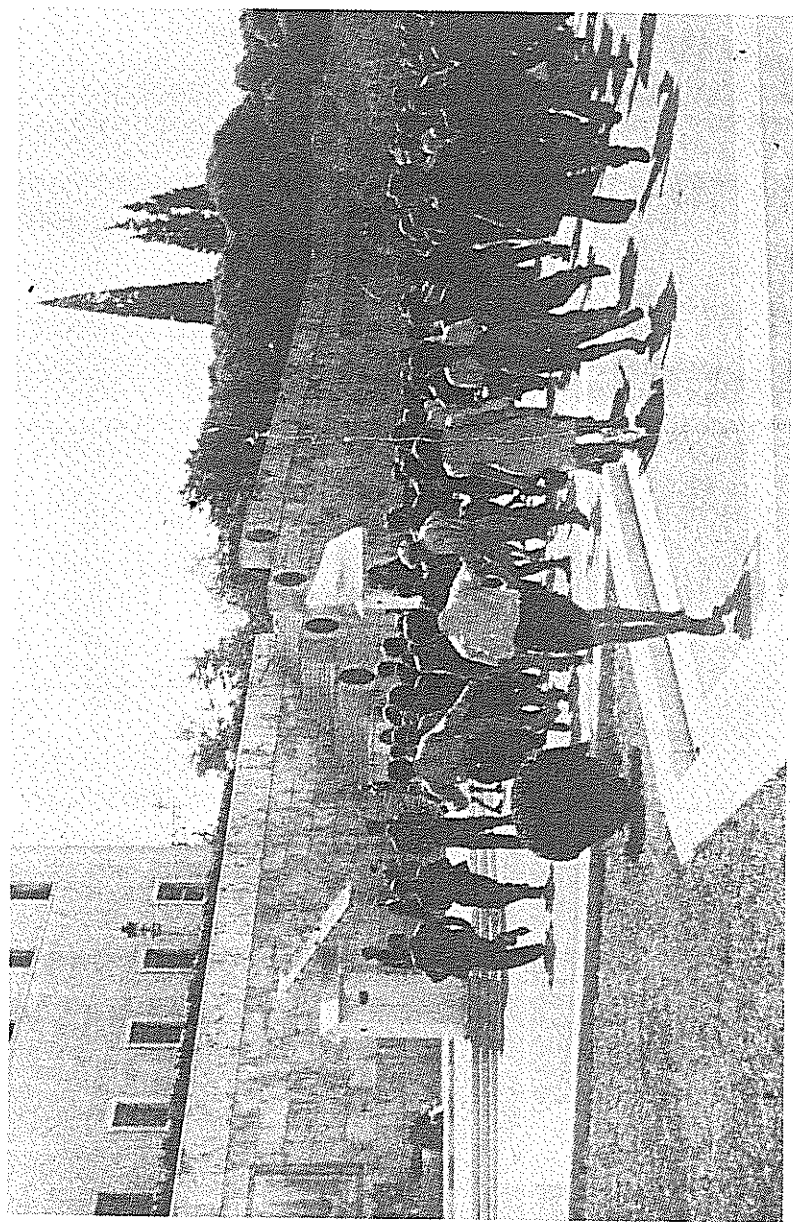


μους. Ο ήλιος ανέτειλε πάνω σε μια καταγάλανη Αθήνα. Πού βρέθηκαν μέσα σε μια νύχτα τόσες χιλιάδες σημαίες; Ούτε χαμόσπιτο χωρίς σημαία. Τα παιδιά στους ώμους των πατεράδων τους, για να βλέπουν και ποτέ να μην ξεχάσουν, βαστούσαν κι αυτά χάρτινες σημαιούλες και τις κουνούσαν πέρα δώθε, φωνάζοντας.

Πανηγύρι. Όχι: Χίλια πανηγύρια μέσα σ' ένα! Χόρευαν στους δρόμους. Οι άνθρωποι κλαίγανε και γελοούσανε μαζί. Αγκάλιαζε ο άγνωστος τον άγνωστο. Ο ένας φιλούσε τον άλλο. Άκουγες: Χριστός Ανέστη! Ποιος έζησε ποτέ του Πάσχα τον Οκτώβρη; Τα χέρια απλώνονταν ν' αγγίξουν, να χαϊδέψουν τους αντάρτες που κατέβηκαν απ' τα βουνά. Όλοι με τα φισεκλίκια τους και τις πυκνές γενειάδες τους. Ηλιοκαμένοι, όμορφοι, ψηλοί. Στις 8 το βράδυ τα χωνιά βούιξαν πάνω στην πόλη: «Αυτή τη στιγμή τα συμμαχικά στρατεύματα αποβιβάζονται στο Φάληρο». Ποιος είναι κουρασμένος; Ποιος θα γυρίσει σπίτι του; Κανένας. Το μεγάλο πανηγύρι τώρα αρχίζει. Μόνο κάτι εκατοχρονίτισσες γριούλες κάθονται στα παραθύρια τους και δε χορταίνουν να βλέπουν. «Ευλογημένη να 'σαι, Παναγιά μου, που μ' αξίωσες να ζήσω μια μέρα ακόμα».

Η Αθήνα όμως, τη νύχτα, είναι σκοτεινή. Οι Γερμανοί φεύγοντας καταστρέψανε τις ηλεκτρικές εγκαταστάσεις. Και τι μ' αυτό; Εμείς θα φωτίσουμε την πόλη. Άναψε ένας δαυλός κι ύστερα ένας άλλος κι άλλος κι άλλος. Βρέθηκα κι εγώ κρατώντας ένα δαυλό, ούτε θυμάμαι πού τον βρήκα. Μια παρέλαση από νέους με φωτιές στα χέρια άρχισε να φέρνει βόλτα την Αθήνα κι όλα φεγγοβολούσαν γύρω τριγύρω.

Εκείνη τη νύχτα η Ειρήνη κι εγώ δε γυρίσαμε σπίτι. Είχαμε πολλή δουλειά. Φτιάχναμε λάβαρα, πλακάτ. Οι



Τοξόχουμε να ξεσάσουμε το στεφάνι που κατέθεσαν οι Γερμανοί



Στον Πειραιά, ένα σπίτι γκρεμισμένο από τους Γερμανούς



Τα παιδιά στους ώμους των πατεράδων τους

άλλοι συνέχιζαν το γλέντι τους. Κι όταν ξημέρωσε, οι καμπάνες άρχισαν να χτυπάνε όλες μαζί. Πόσες εκκλησιές να 'χει η Αθήνα; Όπου κι αν στεκόσουν τις άκουγες. Αμ' οι παρελάσεις; Μπροστά οι μουσικές, τα ταμπούρλα, οι τρομπέτες, τα σαξόφωνα και τα κλαπατσιμπαλα, πίσω ακολουθούσε ο λαός. Πηγαίναμε να υποδεχτούμε τους συμμάχους, τους Άγγλους, τους Αμερικάνους, και τους Έλληνες που πολεμούσανε όλον αυτό τον καιρό στη Μέση Ανατολή. Τραγουδούσαμε το *It's a long way to Tipperary* κι όλα τα τραγούδια του αγώνα που τόσα χρόνια σιγοψιθυρίζαμε, και μόνο στις διαδηλώσεις τολμούσαμε και τα τραγουδούσαμε δυνατά:

Οι σύμμαχοι στρατιωτικοί, οι Έλληνες με τις όμορφες

ολοκαίνουριες στολές τους, όρθιοι πάνω στα τζιπ, χαιρετούσαν τον κόσμο που σαν μεθυσμένος έφραζε το δρόμο κι εμπόδιζε τ' αυτοκίνητα να προχωρήσουν. Όλοι ήθελαν να σφίξουν το χέρι των συμμάχων, να φιλήσουν τα ξενιτεμένα τους αδέρφια. Και πάλι αναρωτήθηκα, πού βρέθηκαν τόσα λουλούδια; Έχει η Αθήνα τόσους κήπους; Πώς δεν τους έβλεπαν τόσο καιρό τα μάτια μου; Όλοι βαστούσαμε αγκαλιές λουλούδια, λουλούδια όλων των λογιών, και τα πετούσαμε πάνω στα κεφάλια των ηρώων μας και κείνοι τα 'πιαναν στον αέρα και τα 'ριχναν πάλι απάνω μας. Ένας ανθοπόλεμος ύστερα από έναν πόλεμο...

«Παιδιά, φώναξε μια φωνή, τώρα όλοι μαζί στον Άγνωστο Στρατιώτη.»

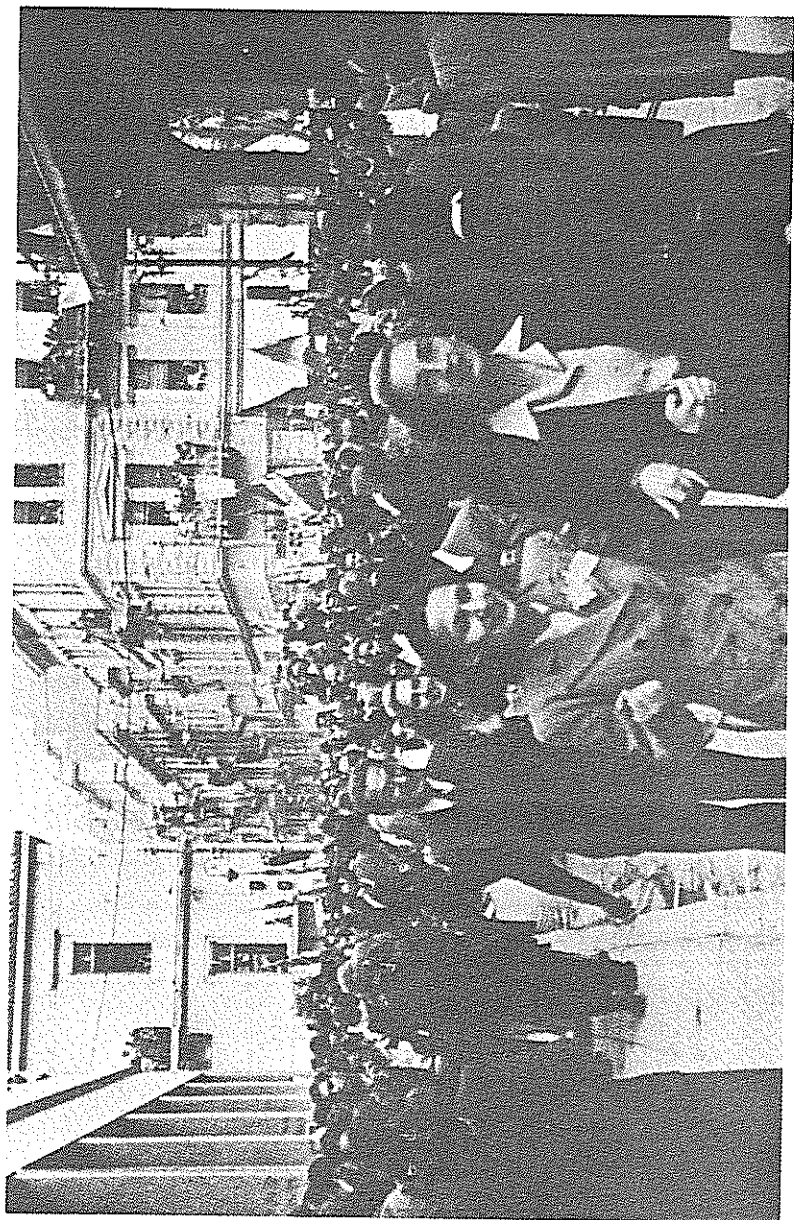
Πολλοί ξεκόψαμε από το πλήθος και τρέχοντας, φορτωμένοι λουλούδια και στεφάνια, φτάσαμε μπροστά στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη. Σκεπάσαμε τις πλάκες του μνημείου με όλα τα λουλούδια μας κι ύστερα με μια κίνηση, όλοι μαζί, γονατίσαμε κι αρχίσαμε να τραγουδάμε αργά:

*Πέσατε θύματα αδέρφια εσείς
σε άνιση μάχη κι αγώνα
ζωή λευτεριά και τιμή του λαού
γυρεύοντας βρήκατε μνήμα...*

Εκείνη τη στιγμή παρουσιάστηκαν μπροστά στα μάτια μου ο Γιούρα, ο Σέβα, η Παυλίνα, ο Πέτρος – ο Σάββας έμεινε για πάντα στο στρατόπεδο της Γερμανίας. Μας ήρθε το μήνυμα: οι Γερμανοί τον τουφέκισαν. Σήκωσα το χέρι μου κι ορκίστηκα ποτέ να μην τους ξεχάσω.



Λαός-Λευτεριά



Χίλια πανηγύρια μέσα σ' ένα

Μπροστά στο θέατρο, χωρίσαμε με την Ειρήνη. Εκείνη τράβηξε για το Πανεπιστήμιο κι εγώ βρήκα όλους τους σπουδαστές των δραματικών σχολών και πολλούς ηθοποιούς έτοιμους κιόλας για την παρέλαση.

– Άργησες, μου λέει η Καίτη, μια όμορφη κοπέλα από το σπουδαστήριο του Βασίλη Ρώτα.

Τα μαλλιά της είναι μακριά και ξανθά και τα 'χει ριχτά πάνω στους ώμους της. «Γενοβέφα» τη φωνάζουμε, όταν θέλουμε να την πειράξουμε και εκείνη όλο γελάει.

– Ναι, άργησα, άλλη ώρα θα σου πω το γιατί, της απαντώ και κουνάω πέρα δώθε το κεφάλι μου για να διώξω τη χλωμή μορφή του πατέρα που κλαίει ολομόναχος στο σπίτι.

– Οι δυο μας θα κρατάμε αυτό το πλακάτ, μου λέει η Καίτη και μου το δείχνει.

Ακουμπισμένο στον τοίχο, μας περιμένει με τα μεγάλα κόκκινα γράμματά του: «ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΔΟΞΑ ΣΤΟΥΣ ΝΕΚΡΟΥΣ ΗΡΩΕΣ ΜΑΣ».

Νιώθω πολύ περήφανη που διάλεξαν και μένα για να το κρατάω. Με την Καίτη έχουμε ίδιο μπόι, όμορφες κι οι δυο, θα προχωρούμε μπροστά κι ο κόσμος θα μας χειροκροτάει. Έτσι θα 'ναι κάπως και στο θέατρο. Αμέσως ξεκινάμε.

Πόσες χιλιάδες κόσμος να πηγαίνει προς το Σύνταγμα; Ολόκληρη η Αθήνα. Μια λαοθάλασσα που προχωράει τραγουδώντας. Όταν φτάνουμε στην πλατεία, είναι κιόλας κατάμεστη. Μας κάνουν χώρο να περάσουμε. Πολλοί ηθοποιοί είναι γνωστοί και ξεσπάνε χειροκροτήματα στο πέρασμά τους. Σταματήσαμε πολύ κοντά στο υπουργείο Συγκοινωνίας. Στο μεγάλο μπαλκόνι, τα μικρόφωνα περιμένουν το Γεώργιο Παπανδρέου. Το χέρι μου έχει μουδιά-

σει τόση ώρα τεντωμένο κι όρθιο, αλλά φυσικά δε ζητάω από κανένα να βαστάξει το πλακάτ, έστω και για λίγο. Κοιτάω τριγύρω μου τις γυναίκες και τους άντρες, τους νέους και τα παιδιά, που σηκώνουν ψηλά τις γροθιές τους και φωνάζουν. Όλο αυτό το πανηγύρι μοιάζει με παραμύθι. Ένα παραμύθι με δράκοντες και παλικάρια που σκοτώνουν τους δράκοντες κι όλα τελειώνουν με χαρές και γέλια και ζούμε εμείς καλά κι εμείς πάλι καλύτερα.

Ένας αντάρτης, λίγα μέτρα πιο κει, με κοιτάει κατάματα. Ψηλός, ξανθός, με γαλανά μάτια και σκουρόξανθα γένια, που του σκεπάζουν τα μάγουλα, και κάτι μουστάκες που του κρύβουν τα χείλη. Μου χαμογελάει. Να 'ταν άλλος καιρός, θα θύμωνα, αλλά σήμερα όλα επιτρέπονται. Μου χαμογελάει, γιατί να μην του χαμογελάσω κι εγώ; Παραμερίζει με τους αγώνες του τον κόσμο κι έρχεται κατά μένα. Τώρα είναι κοντά μου. Το βλέμμα του μου θυμίζει κάτι μακρινό. Ποιανού να μοιάζει;

– Γεια σου, Ζωή, μου λέει.

Πού με ξέρει; Τον κοιτάω βουβή.

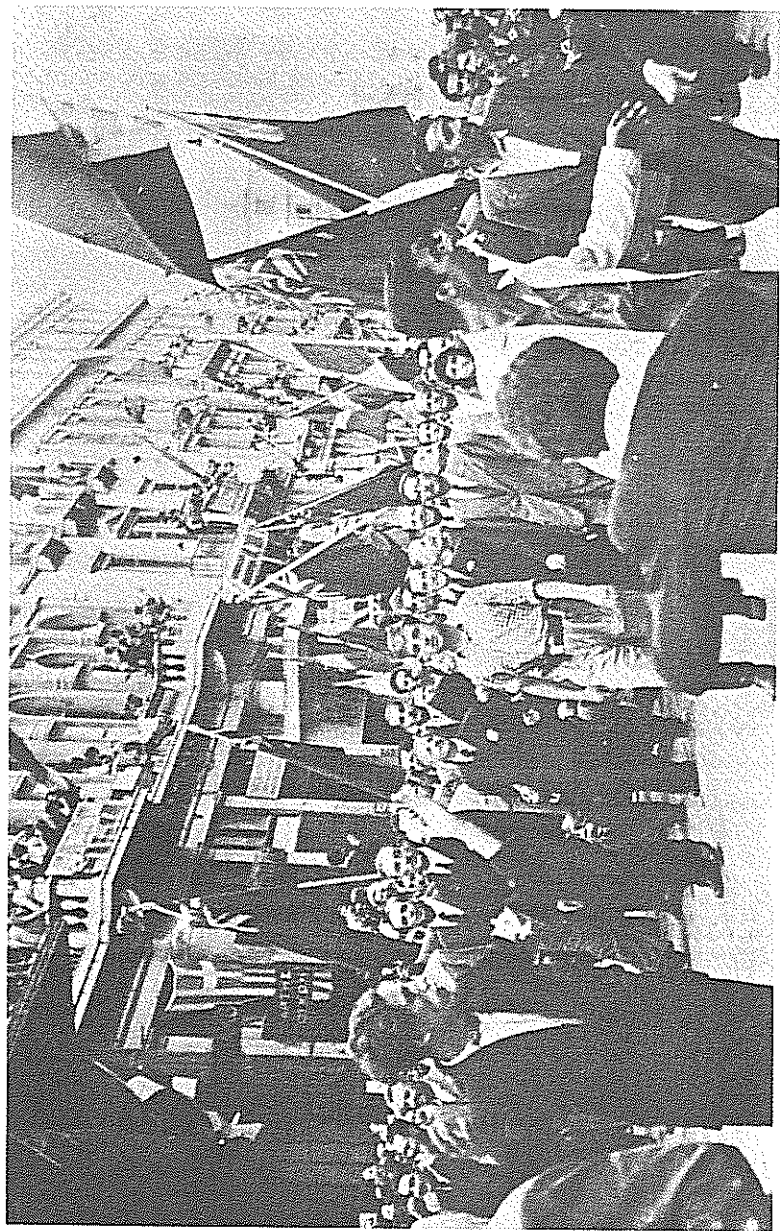
– Γεια σου, Ζωή, μου ξαναλέει και το χέρι του σφίγγει τον ώμο μου.

– Μα ποιος είστε; ψελλίζω.

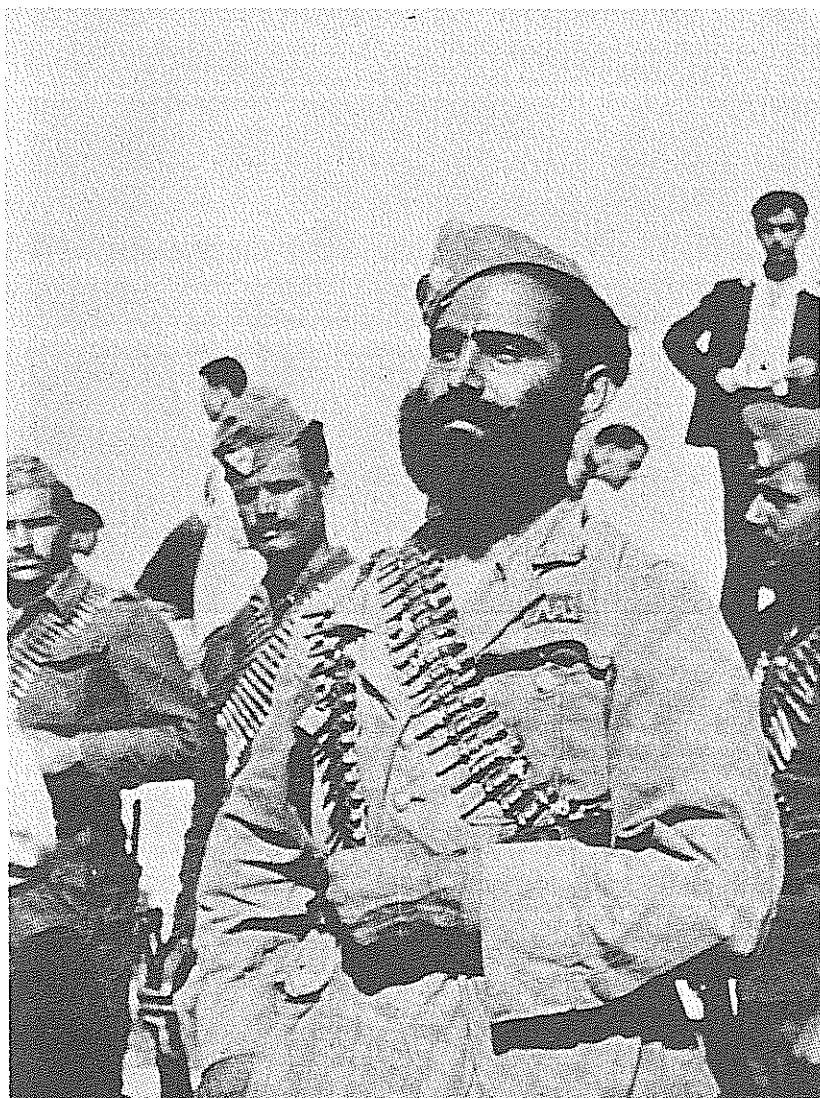
– Μπράβο, με ξέχασες κιόλας!

Τα μάτια του πετάνε φλογίτσες.

Έχει δυο σειρές φισεκλίκια στο στήθος. Τι να του πω; Έξω από το βλέμμα του, που κάτι μου θυμίζει, αυτό τον κύριο αντάρτη δεν τον ξέρω, κι ας εξακολουθεί να με κοιτάει γελαστός. Ξάφνου, σαν αστραπή περνάει από το μυαλό μου ένα όνομα: Πέτρος! Ύστερα σβήνει. Τρελάθηκα; Ο Πέτρος πέθανε... αυτός ο ξένος όμως έχει τα μάτια του.



Πού βρέθηκαν μέσα σε μια νύχτα τόσες χιλιάδες σημαίες;



Οι αντάρτες κατέβηκαν από τα βουνά



Ο λαός ξεχύνεται στους δρόμους της Αθήνας ζητώντας αμνηστία για τους αγωνιστές της αντίστασης που ρίχτηκαν στις φυλακές μετά τα «Δεκεμβριανά».



Αν ζούσε, αν ήταν ντυμένος έτσι, αν είχε γένια και μουστάκια, ίσως...

– Πέτρο, ψιθυρίζω.

Ο αντάρτης κουνάει το κεφάλι του ευχαριστημένος.

– Είσαι ο... Πέτρος; τον ρωτάω και τρέμει το χέρι μου, τρέμει και το πλακάτ. Μα εσύ έχεις πεθάνει...

Ο Πέτρος γελάει και μ' αγκαλιάζει ολόκληρη, και στ' αγκάλιασμα μπερδεύεται και το ξύλο του πλακάτ.

– Έι, φωνάζει από την άλλη άκρη η Καίτη, πρόσεχε, θα το σκίσεις.

– Πέτρο, Πέτρο, Πέτρο, λέω και ξαναλέω και κλαίω.

– Όχι, Πέτρο, δεσποινίς Ζωή μου. Ονομάζομαι Δημήτρης Πετρίδης. Ήσουν πάντα τόσο περιέργη, ήθελες σώνει και καλά να μάθεις το αληθινό μου όνομα...

Γελάω, κλαίω, δεν ξέρω τι να πω.

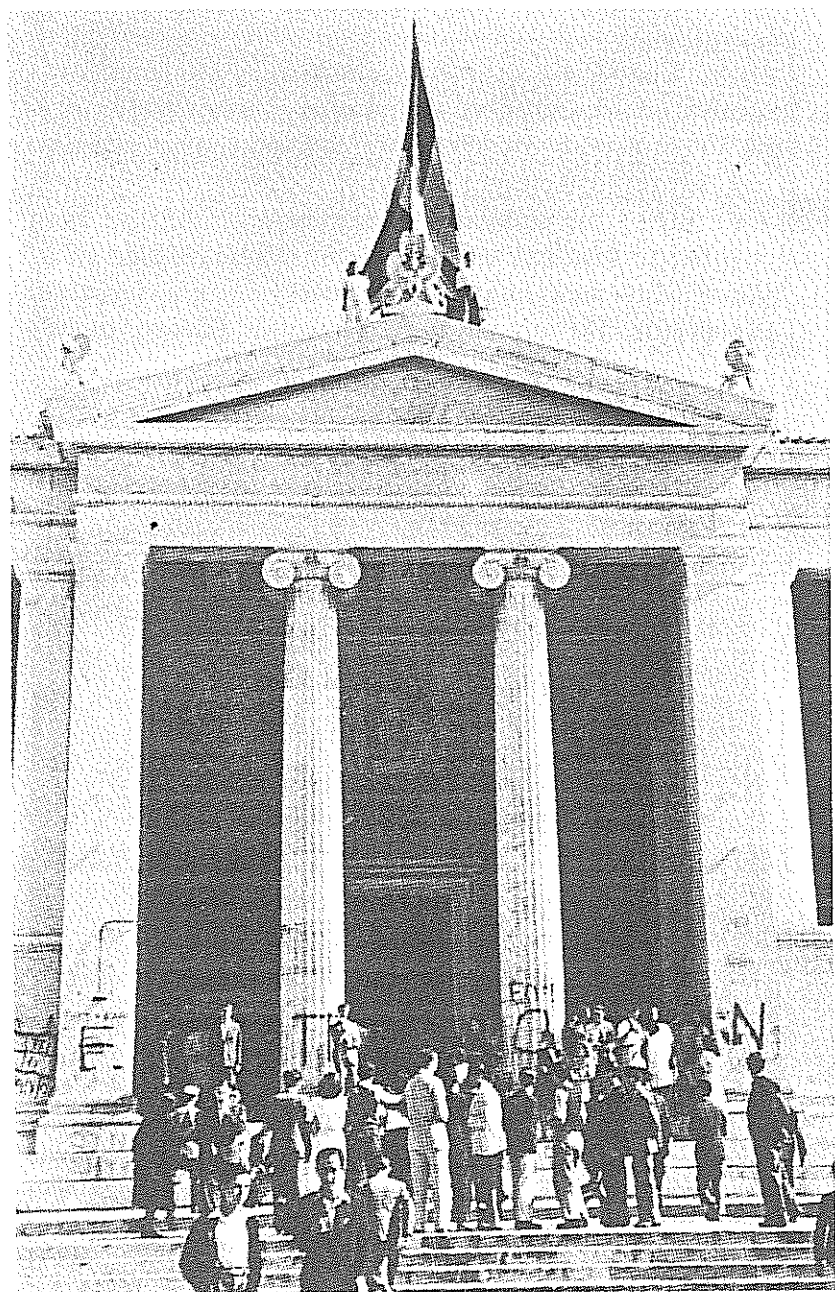
– Μα εσύ δε χάθηκες στην Ελπίδος;

– Ήμουν τυχερός. Παραλίγο να χαθώ. Το 'σκασα κι α-νέβηκα στ' αντάρτικο. Είμαι ολοζώντανος, μη γουρλώνεις τα μάτια σου. Ονομάζομαι Δημήτρης, έχω πατέρα δάσκαλο και μητέρα οικοκυρά, κατοικώ στο Βύρωνα. Τώρα, ρώτησέ με, ό,τι θέλεις, θα σου απαντήσω, δεν είμαι πια ο παράνομος καθοδηγητής σου, είμαι λεύτερος!

Ο ήλιος μεσουράνησε.

Τα μικρόφωνα σκόρπισαν τη φωνή του πρωθυπουργού:

«Αλλά προς Σε περισσότερον, Λαέ των Αθηνών, Λαέ της περιφερείας της Πρωτευούσης, ανήκει ο εθνικός έπαινος. Εδώ επάλλετο η αδάμαστος καρδιά της Ελλάδος. Εδώ ήσαν ευτυχείς όσοι προεκινδύνευαν και κατεθλίβοντο. Και προς Σας, Νέοι και Νέαι, εκφράζομε τον θαυμασμόν μας. Είχατε μεταβάλει εις καθημερινήν συνήθειαν την πρόκλησιν του εχθρού και την περιφρόνησιν του θα-



νάτου. Εμπρός εις τα στόμια των πολυβόλων του εξητω-
κραυγάζατε την Ελλάδα! Ολόκληρος ο Ελληνικός λαός έ-
χει καταστεί άξιος της Πατρίδος. Με το πέραςμα των και-
ρών, εις το περίλαμπρον έπος της Αλβανίας θα προστεθή
και ο μύθος της καθολικής αντιστάσεως... Άπειρα όμως
υπήρξαν τα θύματα των βαρβάρων... Υποκλινόμεθα ευλα-
βώς ενώπιον των επωνύμων και ανωνύμων μαρτύρων της
Ελευθερίας. Εις την ευγνωμοσύνην του Έθνους, αιωνία
θα είναι η μνήμη των...»

ΒΙΒΛΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ

Σύγχρονη λογοτεχνία για παιδιά και για νέους

Νεανικά μυθιστορήματα της Ζωρζ Σαρή

- ✦ Τα στενά παπούτσια
- ✦ Όταν ο ήλιος...
- ✦ Οι νικητές
- ✦ Κόκκινη κλωστή δεμένη...
- ✦ Ο θησαυρός της Βαγίας
- ✦ Το φέμα
- ✦ Τα γενέθλια
- ✦ Τα Χέγια
- ✦ Το παραράδιασμα
- ✦ Κρίμα κι άδικο
- ✦ Νινέτ
- ✦ Ζουμ
- ✦ Ε.Π.
- ✦ Μια αγάπη για δύο
(Ζ. Σαρή - Α. Κοκορέλη)
- ✦ Ο χορός της ζωής
- ✦ Σοφία
- ✦ Ο Κύριός μου
- ✦ Ο πόλεμος, η Μαρία και το αδέσποτο
- ✦ Τότε...



ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ